

KUTATÁSI ZÁRÓJELENTÉS

MENCZER BÉLA PÁLYÁJA
K72116

VEZETŐ KUTATÓ: BALÁZS ZOLTÁN

Összefoglalás

A kutatásnak kettős célja volt. Egyrészt a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában elhelyezett Menczer Béla-hagyaték földolgozása, katalogizálása, esetleges további források megkeresése; másrészt Menczer életművének, pályájának fölvázolása egy nagyobb lélegzetű tanulmány formájában.

Mindkét cél teljesült. A hagyatékot földolgoztuk és katalogizáltuk; a tanulmány pedig elkészült, publikálása folyamatban van. A zárójelentéshez az időrendi katalógust és a tanulmány nyersváltozatát is csatoltuk.

Részletes beszámoló

A kutatás során az Akadémia Kézirattárában föllelhető hagyaték darabjait sorra kikértük és Menczer naplói, útinaplói, valamint levelezésének nagy része kivételével elektronikus úton rögzítettük, szkenneltük. A szükséges technikai eszközöket a kutatásból finanszíroztuk. A szkennelésért a Kézirattárnak egyedi megállapodás alapján kedvezményes összeget fizettünk, s a rögzített anyagot cd-n a rendelkezésére bocsátottuk. A naplók és a levelezés terjedelme nem tette lehetővé elektronikus rögzítésüket, fontosabbnak látszott a publikált és a publikálásra előkészített anyagok, önéletrajzi és egyéb dokumentumok rögzítése, annál is inkább, mert Menczer saját maga készített naplóinak általa fontosnak tartott esszéisztikus részeiből egy kiadásra szánt válogatást, amelyet viszont természetesen beszkenneztünk. A levelek túlnyomó része szintén mellékes érdekességű, kivéve a Kolnai Auréllal folytatott levelezést, amelyet viszont rögzítettünk, tehát nem csak a Menczer által, hanem a neki küldött leveleket is. Ezek közül a kézírással készületeket begépelítettük, tekintettel arra, hogy szó lehet kiadásukról, mivel a bennük foglalt gondolatok, eszmefuttatások fontos adalékokkal szolgálhatnak a magyar eszmetörténet számára. A sajtó alá rendezés a kutatás lezárása után kezdődhet. A szkennelés és a gépelés költségeit a kutatás fedezte, átcsoportosítások után, mivel az eredeti költségvetésben még fénymásolással illetve közvetlen gépeléssel számoltunk. Az átcsoportosítások tehát csak technikai jellegűek voltak, a cél olcsóbb és hatékonyabb elérését szolgálták.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban a *Bread Far From My Cradle* című önéletrajzot rögzítettük, más fontos dokumentumot ott nem találtunk. Menczer levelezésének további darabjai külföldön vannak, a *Modern Age* folyóirat szerkesztőségével fölvettük a kapcsolatot, ám további érdemi dokumentumokra nem találtunk sem rajtuk keresztül, sem másutt.

Megjegyzendő, hogy Menczer igen kiterjedt újságírói tevékenységet folytatott, főként német és francia lapokban. Cikkeinek vélhetően csak kis töredéke maradt fenn a hagyatékban. Ezek alapján viszont kijelenthető, hogy a többi cikk könyvtári előkeresésétől tudományos eredmény nem várható, mivel ezek lényegében napi érdekességű kommentárok, amelyek mögöttes „filozófiáját” a kéziratok és igényesebb megjelent esszék maradéktalanul tartalmazzák.

Hasonló eredményekre jutottunk a publikált művek tekintetében, az MTA Kézirattárában föllelhető hagyaték lényegében teljesnek tekinthető. Így külföldi kutatásra nem volt szükség.

A dokumentumok, iratok rögzítése után azok rendszerezése, katalogizálása kezdődött. Rendkívül nagy terjedelmű anyagról volt szó, amelyben publikált és nem publikált, gyakran több verzióban is megírt, átdolgozott kéziratok egyaránt megtalálhatók voltak. A kéziratári számozásban gyakran egymástól távol került dokumentumokról derült ki, hogy valójában szorosan egymáshoz tartoznak. A rendszerezéshez két elvet követtünk, azaz két katalógust készítettünk el, egy időrendit és egy tematikait. Az időrendit csatoljuk.

Időrendi katalógus

Menczer illetve felesége az iratanyagot előzetesen rendezte, ami annyit jelent, hogy az egyes darabokhoz keletkezésük pontos vagy becsült idejét megadta, valamint Marjorie Menczer készített egy előzetes leltárt, amely azonban meglehetősen hiányosnak bizonyult. Mindezek alapján az időrendi katalógus viszonylag teljesnek mondható, bár vannak ebből a szempontból besorolhatatlan szövegek is. A katalógusban a publikált és a kéziratban maradt anyagok együtt vannak, a kéziratban maradtak dőlt betűvel vannak szedve.

Tematikus katalógus

A hagyaték tematikai rendezése sok nehézséget vetett föl, mivel néhány egyértelműen összetartozó szövegen kívül (ilyen Menczer drámakísérletei) történeti-ismeretterjesztő, filozófiai, irodalmi eszmefuttatások és tanulmányok rengetegét kellett besorolni. A katalógus ezért hozzávetőleges lehet csupán, s itt is található máshová besorolhatatlan, „egyéb” kategória. Mindazonáltal a későbbi felhasználás szempontjából föltétlenül könnyebb tájékozódást tesz lehetővé.

Zárótanulmány

A Menczer Béla pályájáról készült zárótanulmány nyersváltozatát csatoltuk. Ennek rövidített változata fog, természetesen hivatkozva az OTKA támogatására, megjelenni várhatóan a Politikatudományi Szemle 2010.2. számában, amennyiben a szerkesztőség a kéziratot közlésre elfogadja (a kéziratot benyújtottuk). A tanulmány elkészítéséhez, Menczer munkásságának értelmezéséhez, a magyar és egyetemes eszme- és politikátörténetben való elhelyezéséhez szükséges munkát megkönnyítendő számos könyvet szereztünk be.

A kutatás támogatásáért és a finanszírozás rugalmas és együttműködő lefolytatásáért ezúton is köszönetet mondunk az OTKA illetékes bizottságának és adminisztrációjának.

Budapest, 2010. január 27.

Balázs Zoltán

MENCZER BÉLA HAGYATÉKA

MTA KÉZIRATTÁR

IDŐRENDI KATALÓGUS

Ahol nem szerepelnek a pontos adatok, ott a hagyatékból hiányzó szövegről van szó.

1925

- A laikus állam, újságcikk, **Köztársaság**

1927

- Az olasz-francia probléma, A **Láthatár**, 1927, 21-23.

1930

- Az új Primato, **Századunk** 1930 május, 259-66.

1932

- A hatalmi politika filozófusa. Hegel halálának százéves évfordulójára, **Századunk** 1932 1. szám 14-18.

1937

- The Spectre Haunting Europe. **Contemporary Review** Dec. 1937. 707-14.

- A Rosselli-testvérek halálára. **Századunk** 1937 aug-szept., 247-9

- A nyugati civilizáció, **Századunk** 1937 nov-dec. 351-9.

- The Truth About Ethiopia

1939

- Hungary and the Second Great War, **Free Europe**, 1939.2

1940

- H.W. Steed, Vital Peace. A Study of Risks és F.A. Voigt, Unto Ceasar. recenzió. **Free Europe**, January 26, 1940.

- Yorck and De Gaulle. **Free Europe**, August 23, 1940.

- Joseph Eötvös and Hungarian Liberalism, **Slavonic Review**, April 1939,

1943

- Vox Populi – Vox Dei, **Free Europe**, Dec. 31, 1943.

1944

- *The Awakening of Nationality. 1944, BM Notes on Hungary. First draft.*

1945

- The Sparrow on the Roof, **Free Europe**, Jan. 5. 1945.

1946

- Oscar Jaszi, Jan. **Slavonic and East European Review**, January, 97-104

- *Pan-Slav and Pan-German, A Parallel History of Ideas. Kézirat, a Month számára*

1947

- The Struggle for Hungary. The Meaning of the Events of the past Week. **The Tablet**, June 7th, 1947, 281-82
- *Hungary – the present situation. „Plan of a book which was never written”*
- The Hungarian Elections, **The Tablet**, Sept. 2.,
- Hungary. **Encyclopedia Britannica**.
- A Közép-Kelet Problémái: Libya-Eritrea-Szomáli, **Husadik Század**, júl-aug, 223-9
- A Prophet of Europe's Disasters. Juan Donoso Cortes (1809-1853), **Month** 269-79,
- The Centenary of the Communist Manifesto, **Month**
- Tocqueville's Project of a Western Union, **Month**

1948

- Hungary 1848-49. **Contemporary Review**, Aug, 95-101.
- Metternich and Donoso Cortes, **Dublin Review**, 444., 1948 IV. negyedév, 19-51
- Germans Against Hitler, Revolt Against Hitler (F Schlabrendorff), **Soundings** July 1948, 60-61.
- A Balkan Witness: G. Gafencu, The Last Days of Europe. **Soundings**, June 1948, 61-63.,
- Chains of Wood and Chains of Iron, **The Tablet**, March 20th, 1948, 179-?;
- Order and Liberty. An Estimate of Jaime Luciano Balmés at the Centenary of his Death, **The Tablet**, July 17th, 1948. 36-37.
- The Story of Pietro Nenni: Black and Red Italy, **The Tablet** May 1.
- *Előadás 1948 március 15-én.*
- *The Revolution of 1848-49, 1948/49 körül*

1949

- Cardinal Mindszenty. **Contemporary Review** March 1949. 143-46.
- Italian Vistas. **Contemporary Review** Aug. 1949. 75-78. (útibeszámoló)
- Barbey D'Aureville, **Dublin Review** 445., 1949 tavasz (1-22)
- Hungary in 1848/49, **Contemporary Review** (kézírás), 14 lap. 1948-ban spanyolul is megjelent.
- Metternich y Donoso Cortes, spanyolul, Arbor 1949, hiányos
- A dunai dráma öt felvonása, **Londoni Magyar Szemle**, 1949 szept. 5. szám, I-II-III.
- *L'Est Européen et le Chrétienté, Madrid, 1949, francia kézírás, 6 lap.*

1950

- Beyond the Pyrenees. **Contemporary Review** May 1950, 279-83.
- Balzac. A Study of Religious Conviction, **Dublin Review**, 447, 1950 I. negyedév (53-63),
- Karl Kraus and the Struggle Against the Modern Gnostics, **Dublin Review** 450., 1950/IV. 32-52
- *Die ungarische Proletardiktatur von 1919, 30 lap kézirat, „intended for Donauraum” 1950', unfinished*
- Darkness over the Earth: The Journal of Theo Haecker, **The Tablet**
- Die politische Theorie von de Bonald, **Wort und Wahrheit**

1951

- „Enthusiastic Traveller.” The Last Tale of Hoffman's Loves. **The Tablet** 26th May, 1951. 416-17.
- The Lion's Paw and the Eagle's Tail. Charles Webster: The Foreign Policy of Palmerston, **The Tablet** Dec. 15th, 1951. rec. 450-?
- *Liberty and the Defence of the State, Contemporary Review 1951 kézirat*

- töredék (Kossuth in England, **The Tablet**)
- The Great Ego: A Study of the German Romantics, **Dublin Review**
- *Gondolatok a magyar múltrol, kézírás, 65 o.*
- *Ua kéziratban, előadásanyag, 63 o.*

1952

- **Catholic Political Thought**, London: Hollis, Carter
- Legal Barriers Against Bolshevism. **Contemporary Review** Feb 1952.106-10.
- Spain Revisited. **Contemporary Review** Oct 1952. 210-14.
- The City, The Kingdom, and The Empire. M.Buber: Two Types of Faith. **The Tablet**, March 29th., 1952.
- The Royal Drama of Strindberg, **Dublin Review**, I. negyedév
- The Spiritual Geography of Europe, **Dublin Review**
- The European Background to the Hungarian Reform Era 1826-1848, **Hungaria**, München
- *Rádióelőadás kézírásos verzió, Párizs 1952, magyarul. 4 lap.*

1953

- Spain Today. **Contemporary Review** Jan. 1953, 60-1.
- Russian Forebodings. Ph.P.Kohler trans. Journey for our Time. The Journals of the Marquis de Custine. **The Tablet**, March 21th, 1953. 230-31.
- Croatia and the Habsburgs. A Note on Marshal Tito's History. **The Tablet**, April 18th, 1953. 315-16.
- Donoso Cortés, 1809-53. A Centenary Appraisal. **The Tablet**, May 2nd, 1953. 364-65
- Principia Política (Leonard Wolf), **The Tablet**
- The Centenary of the Crimean War, **The Tablet**
- The Last Message of Berdyaev. Berdyaev: Truth and Revelation, **The Tablet**, Sept. 5th, 1953. 230-31.
- Európa egysége és széttagoltsága, **Ahogy Lehet**, 1953 ... és május, I-II-III. rész.
- Le Mau Mau Universel, 6 oldal, francia, londoni levelek, 1953, „Actualidad Espanola”

1954

- Pre-Romantic Germany. **The Tablet**, Sept. 4th, 1954. 230-1.
- Mad Monarchs, letter to the editor, **The Tablet**, March 15th, 1954, 479.
- France, Germany and History, **The Tablet**
- General Janvier as Traitor (Tsar Nicholas I.), **The Tablet**

1955

- A Visit to Portugal. **Contemporary Review** 1955. March 159-164. Lásd még 23-20
- Count Michael Karolyi. **Contemporary Review** May 1955, 306-9.
- General Franco. **Contemporary Review** Aug. 1955, 129-30.
- The Hierarchy of Values. G.Thibon: Back to Reality. **The Tablet**, Rec. July 30th, 1955. 110.
- Tales from the Vienna Ring. The Reopening of the Opear and the Burgtheater. **The Tablet**, Nov. 5th., 1955. 453-54.
- The Fourth Republic and After, **The Plain Speaker**, July, 10-16.
- *Germany, Austria and Central Europe, kézirat, lásd Quarterly Review London, 1955, 19 lap. (megj. Germany and Austria: A Historical Retrospect címen?, summer)*
- Boswell's London Journal, **Wort und Wahrheit** (esetleg 1956)

1956

- **A Commentary on Hungarian Literature**, Cologne-Detroit.

- A Commentary on Hungarian Literature, in **Ahogy Lehet** of P. Rezek Roman.
- „Zenghy Mihály”: Politikai alapelvek I-II-III-IV, **Ahogy Lehet**.
- Las Barricadas de Budapest, spanyol, **Nuestro Tiempo**, 1956 november, 53-53, 3 lap
- The Mytery of Prince Felix Schwarzenberg, **Contemporary Review**
- *The Cornerstone of Hungarian Law. Kézirat, 4 lap.*
- *Das Ende des Imperialismus? Grundsetzliche Bemerkungen zu einem Hauptthema des Zeitalters, 1956, a Wort und Wahrheit részére, nem jelent meg. Kézirat, 26 lap, komplett.*

1957

- The Student Rising. An historical Enquiry. **The Tablet**, June 28th, 1957. 597-?
- The Roman Ancestry of Europe, **Quarterly Review**, 1957 július, 271-81.
- Britain and the Revolution. **The Tablet**, Nov-Dec 1957. kézirat. 9 lap (1848)
- Geistige Grundlage der ungarischen Reformzeit 1790-1848, 1957. **Donauraum**, első füzet
- Spaniens Geist zwischen Revolution und Restauration, **Worth und Wahrheit**, 1957 január, 27-38
- Europe and German Unity, **Modern Age**

1958

- Egypt and Syria United. Mehemet Ali's Dream Come True. **The Tablet**, Feb. 8th, 1958. 126-7.
- Ernest Helmreich ed. Hungary. **Social Order**, Nov 1958, 449. rec.
- Der Niedergang des monarchistischen Europa, **Neues Abendland**, 1958 2. negyedév, 2. füzet, 127-42
- *Die ungarische Proletardiktatur von 1919, kézirat 22 lap, „planned for Donauraum”, unfinished, 1958.*
- *The Broken Bridge of Prague, kézirat. 6 lap. Dátum nincs, valószínűleg 1948. Csehszlovákiáról.*

1959

- Hungary's Place in European History, **Modern Age**, No. 1. Vol.3., Winter 1958-59, 66-80
- *Hungary's Endeavor and Failure to Create a Centre in Europe. 26 oldal angol kézirat, Valószínűleg az előzővel azonos.*
- Nouveaux courants intellectuels en Espagne, **La Table Ronde**, 1959 dec., 84-97.
- Az irodalom főparancsnoka, J.B.d'Aureville születésének százötvenedik évfordulója, kézirat, , 1959, 4 o.
- Széljegyzetek egy Shakespeare-problémához, **Magyar Könyvbarátok** 1959 január-március, 1-6.o.
- A józanság költészete. Gyulai Pál. **Magyar Könyvbarátok**, 1959 július-szeptember, 1-8.o.
- Shakespeare és a magyar szellem, **Magyar Könyvbarátok**, 1959 október-december, 2-6

1960

- *Vorschlag für eine österreichisch-ungarische Feierlichkeit in Wien, 1960. 16 lap, főleg Széchenyiről.*
- A Legnagyobb Magyar, **Magyar Könyvbarátok**, 1960 április-június, 27-32
- Utópia és Ukrónia **Magyar Könyvbarátok**, 1960 október-december, 24-30
- Metternich und Szechenyi, **Donauraum**, 1960 . füzet, 78-86
- Stephan Szechenyi / Die Romantik in der Politik, **Wort und Wahrheit**, 1960 jún-júl, 445-50
- *The History of Austria and the Danubian Nations, 28 oldal, angolul. 1960, first draft.*
- On the Side of the Angels: the Allegory of Jonsescu, **The Tablet**

1961

- **Catholic Political Thought**, new ed. Notre Dame University Press
- After the French Generals' Rebellion. Wider Implications in North America. From A Correspondent (Menczer?), **The Tablet**, April 29th, 1961. 400-1.
- *Das Ende Oesterreich-Ungarns*, *recenzió Z.A.B. Zeman: The Break-Up of the Habsburg-Monarchy*,
- General De Gaulle und Frankreich, **Österreichische Akademische Blätter**, 1961.9, 13-15
- *Reflexiones historicas sobre el Imperialismo*

1962

- The Realists's Road to Damascus. The Fiftieth Anniversary of Strindberg's Death. **The Tablet**, May 19th, 1962. 470-2.
- Ötven év előtt. Magyar, 14 lap. „Substance of an interview given to Mr Peter Halasz,” **Radio Free Europe, Hungarian Service**, 28 Oct. 1962.
- *A leghiresebb magyar kaland. (Benyovszky), 1962 január, 1971-ből a RFE-nél Menczer szerint kell lennie egy teljesebb verzióknak is.*
- Shakespeare és a magyar szellem, **Katholikus Szemle**, 1962.2, 114-7
- Die Entstehung Gross-Ungarns 1867, **Donauraum**, 1962 1. füzet, 14-?
- The Centre of the Earth, **Magyar Híradó**, hiányzik
- *The Rise and Fall of East-Central Europe, 43 oldal, az összegzések egyike*

1963

- A Liberal philosophy of social transitions, Baron J. Eötvös, **Contemporary Review**, Oct. 1963. 7 o.
- A **Nemzetőr** (1963 III.1) körkérdésére adott válasz.
- Die Rückkehr zur Menschenrecht, **Österreichische Akademische Blätter**, 1963 május-június, 51-4
- Naturrecht und Gewohnheitsrecht, *Österreichische Akademische Blätter*, 1963 július-aug. 70-2
- A New Light on 1914, **Quarterly Review**
- Ungarn in Geschichte und Gegenwart, **Arbeitskreis für Ostfragen**

1964

- Spain in 1964. **Contemporary Review** Jan. 1955. 11-15
- Das Experiment mit Wilson. Londoner Brief über England nach den Wahlen, **Wort und Wahrheit**, Dez.: 788-92
- Die ungarische Konservativen, *Österreichische Akademische Blätter*, 1964, 8-9-10, 107-12

1965

- Die Verschiebung der Moral, **Österreichische Akademische Blätter**, 1965. 1-2, 9-12
- Dante und Shakespeare, **Österreichische Akademische Blätter**

1966

- Hungary Ten Years After. The Withering Away of Marxism. **The Tablet**, Oct. 22h, 1966. 1179-81.
- A bomba és a szabadság. **Magyar Híradó**, Oct. 1966
- Mire való a KMEM? **Pax Romana hírlevél**, 1966 július.
- Tunisia, **The Tablet**

1967

- Lavender Cassels, The Struggle for the Ottoman Empire, **History Today**, 1967 március, rec.
- The Turk at the Gates: the Hunyad Saga, **History Today**
- Exposition 1867, **History Today**, 429-36, ism
- Lettre des Londres, **Nuestro Tiempo**, Pamplona, 1967 jan. 14.
- Oskar Jaszi und die Ungarische Sozialwissenschaftliche Gesellschaft, **Donauraum**, 1967. 4. füzet, 23-9
- Das Liberale Zeitalter in Ungarn (II) **Österreichische Akademische Blaetter**, 1967.1. 11-7
- Zeitlose Verfassung des Menschengeschlechts, **Österreichische Akademische Blaetter**, 1967.4. 62-7
- Frédéric Le Play and the Foundations of Social Science, **Österreichische Akademische Blaetter**.
- *Monarchical Doctrine, 1967 3 lap angol from ?*

1968

- *Das Maerchen Dreier Staedte, német kézirat, 1968 június*
- Das Ende Gross-Ungarns, **Österreichische Akademische Blaetter**, 1968.2. 21-5
- *Ten months which set the world awry. From Brest-Litovsk to Compiègne, January to November 1918. 11 oldal angol kézirat. Radio Free Europe 1968 nov. és Nuestro Tiempo.*

1969

- The Hungarian National Rising of October 1956. D. Pryce-Jones, The Hungarian Revolution. **Documentation sur l'Europa Centrale**, 1969/3., 273-4.
- Béla Kun and the Hungarian Revolution of 1919, **History Today**, 1969 május, 299-309
- C.A.Macartney, The Habsurg Empire, **History Today**, 1969 augusztus
- Count Julius Andrássy, **History Today**, 1969 dec., 823-31. ism.
- *„Ötven éve a Dunamedence sorsát eldöntő békeszerződések aláírásának....” kezdetű cím nélküli kézirat, befejezetlen, úgy tűnik, egy 1969-es előadás (Louvain) 17 lap.*
- Jászi Oszkár és két forradalom. **Katolikus Szemle**, 1969.2. 111-20
- Tisza István, Jászi és Metternich, **Új Európa**, 1969 június, 11-14

1970

- Eckartsau – Budaörs – Funchal. Rec. G.Brook-Shepherd: The last Habsburg. **Új Európa**, München.
- A feltevések tragédiája, **Új Európa**, 1970 okt. Brook-Sepherd: The Last Habsburg.
- A faji kérdés Angliában, **Új Európa** 1970 november
- Még egy szó Trianon után, in **Magyar Híradó**, 1970 június
- Memorial Notice on De Gaulle, **The Tablet**

1971

- *„Donauraum”, first draft, németül, 1971*

1972

- The Habsburg Restoration: Hungary in 1921, **History Today**, 1972 feb., 128-35.
- Spanischer Konservatismus, könyvfejezet Kaltenbrunner: **Rekonstruktion des Konservatismus**, Verlag Rombach, Freiburg, 291-310

1973

- **History and Literature**, Amsterdam: International Pen., előszó és epilógus
- Obituary: Aurel Kolnai. **The Tablet**, 28th July, 1973. 719.
- Kolnai Aurél (1900-1973), **Katholikus Szemle**, 1973/3-4, 334-5

1976

- The Soviet Union and West Germany 1948-1968, Radio Rome, 1976, 12 oldal

Kronológiailag besorolatlan

- Kéziratos recenzió De Gaulle emlékiratairól, angol.
- Goethe's Youth. **The Tablet**
- The Battle in the Dusk. Dráma. 218 lap.
- Denis Silagi: Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II. recenzió, kéziratban.
- Der Versuch eines Sonderfriedens... cím nélküli kézírásos anyag, I. vh. 18 lap, hiányos.
- Between Two Empires. Lays: A History of French Politicians and People Between 1814 and 1848. unpublished, Dublin Review-ba szánt recenzió.
- A Certain Idea on France. „Nuestro Tiempo”, Spain, angol kézirat. De Gaulle politikájáról, rendezetlen lapok.
- The Danubian Monarchy and the Oriental Question. From the Liberation of Hungary to the Rise of the Balkan Nations. Kézirat, 80 lap.
- Arnold Dániel. Kézirat, 3 lap, németül.
- Le Communisme est-il invincible? Francia kézirat, 7 lap.
- Danubian Destinies. Ismeretterjesztő, kézirat, 31 lap.
- The compromise of 1867. kézirat, „draft” for ? 7 lap.
- ...Amikor a vándor ... 8 lap, kisesszé
- The Danube and the Tiber Foaming with Blood.
- Dinnyés Lajos, angolul, 2 lap.
- „Geistige Strömungen in der Geschichte Ungarns” 19 lap, németül, XVI-XVII. sz.
- The Empire between East and West. Six studies in Austro-Hungarian history.
 - (i) Kézírás, 21 lap (ii) kézírás, 33. oldaltól angolul, 45. o-ig (iii) Ugyanez a cím, kézirat, 28 lap (iv) Ugyanez, kézírással, 33 lap
- Az 1919-es első kommunista kísérlet Magyarországon. BBC Overseas Service, magyar kézirat, 3 lap.
- The Dissolution of East-Central Europe. Szinopszis, két pld. 6-6 lap. angol kézirat
- The End of the East-European Monarchies. A Historical Retrospect on half-a-century, angol kézírás, 5 lap.
- Ein Englischer Feind des alten Oesterreichs, német kézirat, **Wort und Wahrheit** számára, megjelent, 9 lap, vége hiányzik.
- Les débuts des Forces Françaises Libres en 1940. Francia kézirat, 70 lap, önéletrajzi.
- The Fate of East Central Europe. Rec.: S.D. Kertesz ed.: Hopes and Failures of American Foreign Policy. 8 lap.
- The Diplomatic Revolution. Rec. J.A. Lukacs: The Great Powers and Eastern Europe. Not publ. in **The Tablet**. 4 lap.
- Die Fünf Akte des Donaudramas, 17 lap, németül, kidolgozatlan, vázlatos.
- The period of reprisals and of the Austrian attempt at Centralisation 1849-1860. Angol kézirat, Chapter II-val kezdve, saját számozással: 1-62,
- St. Stephen and the Christian Monarchy in Eastern Europe, kézirat, 21 lap, 7. hiányzik
- Die Rückkehr der Heiligen Stephanskronen, kézirat, két lap.
- Petrification of society in the age of Maria Theresa. Öt oldal, kézirat
- Hungary and the Oriental Question 1683-1791, angol kézirat, 25 oldal.
- The Danubian Monarchy and the Oriental Question. From the liberation of Hungary to the rise of the Balkan Nations. Angol kézirat, 80 oldal.

- Hangjáték Benyovszkyról, II-III rész.
- Galgenhumor und Galgenpathos, németül, publ. in Austria, Spain, Rhodesia! 6 lap és egyéb, többnyire aktuálpolitikai német nyelvű újságcikkek
- **The Golden Rain**, forgatókönyv. Német és angol verzió is.
- **Exit et Liberté**, cikkek, 1960
- **La Nation Francaise**, cikkek, 1966
- Hazugságok és igazságok a Habsburg-Monarchiáról. 30 lap kézírás
- Heroes or Villains, 22 kézírásos lap
- L'Honneur de Brutus. Kerenszkij emlékiratairól. 16 oldal, francia kézirat.
- Hungary, history. 5 lap.
- The Liberal Parliamentary Era 1860-1900, kézírás, 103-138.o.
- „Koporsót jövök lezárni...” kézírás, Károlyi emlékbeszéd, 8 o.
- Károlyi Mihály örök rejtélye, két pld, a nem nyomtatott a javított, az emlékbeszéd kézírata, befejezetlen.
- Károlyi Mihály és az októberi forradalom – ahogyan ma látom. 1956, a teljes szöveg a Jászi-hagyatékban lehet. 2 pld, a nem nyomtatott a javított, 15 o. személyes adalékok!
- Landmacht und Seemacht. Ideen zur Geschichtsphilosophie des Donau-Reiches 8 lap, németül
- A végső ellaposodás ellen, **Magyar Híradó**
- Tildy, Dinnyés, Nagy Ferenc, az EB Yearbook részére, 6 oldal.
- Magyar politikai gondolkozók, kézírás, antológia-tervezet
- The Revolution of 1848-49, nem jelent meg, 13 oldal
- The New Phase in Poland and Hungary, 5 lap kézirat
- Paving Hell with Good Intentions, rec. Masarykról, 3 lap kézirat
- Paving the Way to Hell, Russians, **The Tablet**, kézirat, 4 lap
- Juan Donoso Cortes, 8 lap kézirat magyarul
- Stephan Graf Tisza und seine Epoche
- Open Window, angol kézirat, rádióelőadás, három rész, 32 oldal (1918-19)
- A pokol tornáca, Károlyi vál. írásairól 4 lap kézirat
- The Soviet coup in Hungary, 5 lap kézirat
- Regnum Marianum, 5 lap angol kézirat
- Some Remarks on the Situation of Political Prisoners in Hungary, 1 lap, befejezetlen
- Politische und soziale Ideen in der Geschichte Ungarn's, 30 oldal, de sok hiánnyal!
- „Peace with Honor”- The Western Effort to Contain Russian Expansion 1815-1878, 7 o
- Réactionnaire ou Précurseur? (Metternichről), 8 lap, kézirat
- Regicide on his own body, recenzió
- The Peace Treaty with Austria, 2 lap
- The Rights and Wrongs of Minorities, 27 lap
- Queen of the Goths and Vandals, rec.
- Reflexiones sobre „Inglaterra y el tratado con Alemania”, 1 o. cikk
- Vegyes spanyol nyelvű újságcikk, köztük egy Chesterton-Kipling-Shaw hármásáról
- Los Reyes y las Republicas de Shakespeare, ? 213-220
- Horthy de Nagybanya, Miklos (Nicholas) **Encyclopedia Britannica** szócikk, kézirat 1955?
- The Empty Chair, Memoirs of Horthy, 7 lap kézirat
- olvasói levél a Tabletnek, Kolnainak válasz (nem jelent meg)
- Vörösmarty and Shakespeare, 1 oldal kézirat, befejezetlen
- Suggestion for the special number „France” of the Dublin Review
- A szovjet áfiú ellen való orvosság, 2 oldal kézirat
- The struggle for a European centre, 7 lap angol kézirat
- The Wheels of the Juggenaut, 3 lap, könyvkezdemény?

- 1956, kézírás 24 lap, angolul
- 1956, kézirat, angolul
- Budapest 1956 in retrospect, 6 lap, valamelyik Tablet-cikk kézirata
- Youth and the Revolution, kézírás, lásd Tablet
- Streifzuege. Durch die Geschichte der Donau – Nationen. Német kézirat.
- **Harvest and Waste.** A Study of Western Culture, Esszéválogatás.
- **Bread Far From My Cradle,** önéletrajz.
- **The Battle in the Dusk.** Dráma. 218 lap

Menczer Béla gondolkodása és a magyar konzervatizmus hagyománya¹

A tanulmány először a konzervatizmus mint időbeli és térbeli azonosságot megőrizni képes politikai világnézet kutatásának problémáját tárgyalja, majd ugyanezt a magyar konzervatív hagyománnyal kapcsolatban is elvégzi. Lehetségesnek állítja egy ilyen hagyomány föltárását, s ennek egyik módszereként tárgyalja Menczer Béla gondolkodásának főbb aspektusait, tekintettel arra, hogy Menczer maga is tudatosan reflektált mind általában a konzervatizmus, mind a magyar konzervatizmus kérdéseire.

I. A konzervatizmus kutatása

I.1. Konzervatizmus általában

A politikai világnézetek a modern politikai közösségekben alapvetően fontos tájékozási támpontok.² Ezek nem csupán elvont eszmei térben, hanem a gyakorlati politikában is léteznek, politikai tábor-képző funkciójuk van (a „tábor” persze metafora, konkrét formája lehet párt, parlamenti frakció, mozgalom, szerkesztőség, stb.). Idővel az újabb korszakok és nemzedékek a korábbiak tapasztalatait, fölismeréseit megfontolva azokat is politikai világnézetük forrásai közé sorolják. Békeidőben, azaz politikai kataklizmák híján, a többé-kevésbé változatlan közjogi helyzetnek megfelelően fennmaradni képes politikai táborokban (elsősorban a pártokra, tehát a legszervezettebb intézményekre kell itt gondolni) végbemenő természetes nemzedékváltásnál a tábor fennmaradása önérték, így az eszmei kontinuitás felmutatását a kilépő és a belépő nemzetékek egyaránt különösen erősen igénylik. Az azonban vitatható, hogy ez az eszmei, világnézeti folyamatosság tudományos-eszmetörténeti értelemben is bizonyítható-e. A cambridge-i iskola hívei körében aligha „illik” például Burke-öt konzervatívnak nevezni (ha Burke valami volt, akkor whig); mint ahogy Locke-ot sem liberálisnak, vagy Rousseau-t sem demokratának, hiszen esetükben ezek a jelzők anakronisztikusak.

Mindebből két lehetséges következtetési irány adódik. Az egyik szerint egy-egy világnézet közkeletű elnevezése, mondjuk a konzervatizmusé, voltaképpen nem jelöl semmit vagy legalábbis semmi fontosat. Aki mégis ragaszkodik hozzá, csakis abból a szempontból teheti, amelyet a saját politikai értékválasztása jelöl ki számára. Magyarán azért keresi a közösen a korábbi 'konzervatizmusokban,' mert vagy saját, vagy ellenfelének szellemi gyökereit kutatja, azaz saját konkrét történelmi-politikai helyzetében igyekszik tájékozódni. Ez abszolút legitim törekvés, csak éppen nincs tudományos alapja. Az eredmény egy új politikai pozíció lesz, amelyet az eszmetörténész persze szintén konzervatívnak fog nevezni, de nem azért, mert az valóban az, hanem azért, mert egyszerűen nincs oka rá, hogy másként nevezze.

A másik lehetséges következtetési irány a politikai filozófia felől nézve válik láthatóvá. Ez sem az egyes eszmetörténeti fejezetek közös nevezőjét keresve igyekszik rátalálni – esetünkben – a konzervatizmus lényegére, hanem bizonyos civilizációs, vagy akár univerzális érvényű föltevésekből kiindulva a politikai rend, a politikai közösség állandónak tekintett és bizonyuló kérdéseire igyekszik koherens választ keresni, *többek között* az egyes eszmetörténeti fejezetekben található érvanyag figyelembe vételével. Így mégsem csupán

¹ A tanulmány az OTKA K72116. számú kutatási pályázata nyomán született. A szerző ezúton is köszönetet mond a támogatásért, továbbá Békés Mártonnak a kéziratához fűzött észrevételeiért.

² Az *ideológia* kifejezést itt kerülni fogom. A politikai világnézet vagy eszmei pozíció elnagyoltabb fogalom, helyi előnye viszont ugyanez, tehát nem szükséges az ideológiaelmélet részleteivel foglalkoznom, amire itt sem szükség, sem hely nincs.

aktuálpolitikai kérdés, hogy a klasszikusokat milyen jelzővel ruházzuk föl, amelynek eredménye tudományos szempontból elkerülhetetlenül anakronisztikus, mivel mindegyikük olyan kérdéseket vetett föl, amelyek csak az említett univerzális, civilizációs alapföltevések alapján érthetők. Ezek rendszerezése és filozófiai állásponttá stilizálása eredményeképpen egyfajta mércét, mérőeszközt kaphatunk, amelynek révén egy-egy politikai közösségben aktuálisan zajló politikai viták összehasonlíthatóvá válnak egymással, mégpedig nemzeti-diakronikus és nemzetközi-szinkronikus értelemben egyaránt. Ezzel a mércével pedig olyan gondolkodók elképzeléseit is megítélhetjük, akik – s ebben az eszmetörténésznek tökéletesen igaza van – saját koruk fogalmai szerint nem lehettek például liberálisok vagy konzervatívok.³ Locke minden bizonnyal liberálisabb, mint Hobbes, de Hobbes-t sem lehet minden további nélkül konzervatívnak nevezni,⁴ mint ahogy Burke sem egyszerűen konzervatív, s Rousseau-nak is vannak igen markáns kapcsolatai a konzervatív világgéphez.⁵

A továbbiakban ezt a lehetőséget használom ki, azaz föltételezem, hogy a konzervatizmusnak létezik ésszerű és használható politikai filozófiai kifejtése, helyesebben több ilyen kifejtés, koncepció is elképzelhető, amelyek azonban attól azok, amik, hogy mindannyian számot vetnek a (nyugati) ember politikai státusának, politikai létezés módjának minél több fontos mozzanatával. Számos ilyen koncepció ismeretes és érhető el magyar nyelven is. Ezek áttekintésére nincs mód, így föl kell tételeznem, hogy az olvasó számára többé-kevésbé ismertek a konzervatív világgép legfontosabb elemei: (i) az antropológiai (az emberi természetre vonatkozó) pesszimizmus; (ii) a rossz komolyan vétele, ugyanakkor viszonylagos tolerálása; (iii) az értékek és erények egyénekhez kötése az intézményekkel, struktúrákkal szemben; (iv) a teóriákkal és a lehetőséggel kapcsolatos viszonylagos szkepszis; (v) a gyakorlati tudás magasabbra értékelése az elméletivel szemben; (vi) a hagyományok előnyben részesítése az új ötletekkel szemben; (vii) a kulturális-civilizációs-esztétikai értékek elkülönítése és megkülönböztetett féltése az absztrakt morális elvekhez képest; (viii) a politikai tudás speciális tudásformának (kormányzás) való föltételezése.

A konzervatizmus önmaga 'izmus' voltát sem veszi különösebben jó néven, számos változatának előadója emeli ki a reaktív jelleget, azaz a különféle aktuális 'izmusok' elutasítását mint konzervatív ösztönt, amivel részben megkönnyíti, részben megnehezíti a konzervatív világgép és politikai világnézet fenti értelemben vett mércekénti használatát. Megnehezíti, hiszen ha a többi világnézet ilyen mérceként működik, akkor a konzervatívnak is így *kellene* működnie, holott identitásának egyik pillére, hogy éppen így nem működhet. De meg is könnyíti, mivel a többi 'izmus'-hoz képest éppen emiatt potenciálisan jóval kisebb

³ Q. Skinner, az említett cambridge-i iskola programadó képviselője szerint a klasszikus szövegekből nem olvashatók ki „örök problémák” megoldásai és „egyetemes igazságok” igazolásai, *ennélfogva* „a filozófiában nincsenek örök problémák, csak egyedi válaszok egyedi kérdésekre, s ahány kérdező, annyi kérdés.” (50.o.) Am ez a következtetés logikai hiba, ami a kiemelésből azonnal látható is. Ha ugyanis elfogadjuk azt a filozófiai kiindulópontot, hogy *vannak* egyetemes (de legalábbis civilizációs-specifikus) politikai kérdések és problémák, akkor azokra a különböző szövegek különböző válaszokat fognak kínálni. Természetesen ebből egyáltalán nem következik, hogy bármely szöveg csakis úgy értelmezhető, mint ami kizárólag az adott problémáról szól. Az ilyen értelmezés valóban „ostobán és indokolatlanul naív színben fog feltűnni” (uo.), de miért volna ez az értelmezés az egyetlen alternatívája a skinneri kontextuális elemzésnek? Persze nem kötelező elfogadni az említett filozófiai kiindulópontot, de ha mégis elfogadjuk – ahogy én is teszem – akkor annak nem csak gyakorlati politikai, hanem igazolható filozófiai indokai is lehetnek. (Quentin Skinner, „Jelentés és megértés az eszmetörténetben,” in *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*, szerk. Horkay Hörcher Ferenc, Pécs: Tanulmány, 1997, 7-54.)

⁴ Ludassy Mária Hobbes elméletében „protoliberalis” elemeket is fölfedez („Hobbes: Leviatán – természetünk mesterséges szörnyszülöttje,” in *Elhíszem, mert ésszerű*, Budapest: Osiris, 1999, 9-60.).

⁵ Talán elég, ha csak a *Társadalmi szerződés* nemzet/népkaraktrológiai fejtegetéseire vagy a törvényhozó szerepének nagyon is konzervatív jellegű elképzelésére utalok, illetve arra, hogy a romantikus világgép, melynek Rousseau egyik kétségbevonhatatlan ősforrása, milyen szoros szálakon kötődik fontos konzervatív szempontokhoz.

konkrét történelmi terhet kell hordoznia, azaz kevésbé kötődik konkrét politikai közösségek elvi, mégis lokális érdekességű vitáihoz. Ezzel pedig tágra nyitja az ajtót olyan szerzők felé is, akik nem föltétlenül számítanak a konzervatizmus szűkebb, tehát politikai világnézeti értelemben vett klasszikusaihoz, s így rugalmasabb, végső soron használhatóbb, az árnyalatok kifejezésére alkalmasabb kategóriához, 'izmus'-hoz jutunk.

I.2. A magyar konzervatizmus egysége és folyamatossága

Az eszmetörténeti folyamatosság-megszakítottság problémája a magyar politikai világnézet- és eszmetörténetben súlyosabban jelentkezik. Egyfelől sok más társadalmi térhez hasonlóan a magyar politikai tér is a reformkortól kezdve vesz föl korszerű európai kontúrokat. A korábban domináns felekezeti és osztályszempontokat rohamos tempóban váltják föl a részben közjogi kérdésekhez, részben bel- és külpolitikai aktualitásokhoz, részben filozófiai (főként morál- és politikai filozófiai) gondolatokhoz igazodó, a közösség közös ügyeire reflektáló eszmei-gondolati álláspontok. Másfelől viszont a magyar politika- és politikai eszmetörténetnek közismerten nehezebb dolga van a politikai világnézetek egyértelmű meghatározásánál. Az elmúlt két évszázad ugyanis bővelkedik politikai kataklizmákban, amelyek mögött drámai közjogi változások és radikális társadalmi-gazdasági-demográfiai átalakulások voltak. Ezek igen széles, s persze éppen emiatt helyenként igen sekély, azaz csak néhány igazi képviselővel rendelkező világnézeti spektrumot hoztak létre a tolsztojánus anarchizmustól az autentikus nemzetiszocializmusig, a viktoriánus liberalizmustól az ausztromarxizmusig, a keresztényszocializmustól a polgári radikalizmusig. A változások gyorsasága és olykor brutalitása a politikai táborok stabilitására és kontinuitására is negatívan, gyakran megsemmisítő erővel hatott. Ilyen helyzetben a politikai világnézetek képviselete és megjelenítése a politikai közösség számára a stabilabb és szerencsésebb történelmű közösségekéhez képest is nehezebben követhető. Olyannyira nehezen, hogy nagy tekintélyű eszmetörténészek szerint érdemi kontinuitás nem is nagyon fedezhető föl, így a magyar politikatörténetben például egymástól élesen elkülönülő, elszakított fejezetek alkotják azt, amit konzervatív eszmerendszernek, világnézetnek szokás nevezni.⁶

Ha tehát a fenti okfejtés szerint van is tudományos értelme a konzervatív felfogást úgy tanulmányozni, ahogyan a filozófia a dolgok természetét, lényegét kutatja, a politikai világnézetek esetén azok nemzetek és korok szerint különböző módon formát öltő változataiból igyekezve leszűrni a közöset, a *magyar* eszmetörténetben ilyen vállalkozást sikerre vinni eleve reménytelen. Mi több, még egy kifejezetten konzervatív ihletésű érvet is föl lehet sorakoztatni a szkeptikus álláspont mellett. Eszerint a politikai világnézetek mindegyikét, de kiváltképpen éppen a konzervatizmust nem annyira az akadémiai-értelmiségi-egyetemi elit tartja fenn, hanem egyrészt és értelemszerűen a politikai cselekvéshez szorosan kötődő politikusi gondolkodási hagyomány, amely kategóriákat,

⁶ Ez az álláspontja Schlett Istvánnak („Mi a konzervatizmus mint politikai pozíció – adott helyen, adott időben?” *Kommentár*, 2009/2, 5-20), aki a tanulmányban kifejezetten a *magyar* konzervatizmust öt korszakáról állítja, hogy ezek voltaképpen nem valaminek a korszakai, mivel egymástól élesen elkülönülnek, de egy-egy megfogalmazása, de itt-ott arra is utal, hogy tézise általános érvényű, tehát a skinneri okfejtést követi. A magam részéről azonban fontosnak tartom, hogy különbséget tegyünk két probléma között: lehet, hogy ami egy másik politikai közösségben folytonos eszmei tradíció, az a magyarban nem, de éppen emiatt a magyarra nézve más következtetések adódnak, mint amelyeket Schlett professzor levon. A továbbiakat lásd a főszövegben. Csizmadia Ervin egy további fontos érvet is említ: a magyar párttörténetből nem egyszerűen hiányzik a konzervatív *nevet* valamilyen formában megjelenítő párt (a reformkort leszámítva), hanem doktrinális értelemben kifejezetten konzervatizmus-ellenes pártok dominálnak, ideértve még az egyébként konzervatív ihletésű, eszmékhez közelálló pártokat is. (Csizmadia Ervin: „A konzervatív szellem és a pártpolitika,” *Népszabadság*, 2009. február 26.)

reflexeket, sajátos erényeket és hibákat, fogyatékoságokat és erősségeket, érzékenységeket és érzéketlenségeket hagyományoz politikusi generációról politikusi generációra; másrészt pedig egy ugyanígy stabilitást és hagyományozást lehetővé tevő társadalmi-kulturális osztály vagy réteg, amely önmagát hasonlóképpen nem csupán funkcionális, vagyoni, foglalkozási szerepek szerint fogja föl, hanem habituális-attitudinális, mintaalkotói és mintafenntartói szerepek szerint is. Ahogy az angol konzervatizmushoz mindenekelőtt egy több forrásból (nemesi és polgári életformákból) táplálkozó gentlemen-osztályra van szükség, úgy a magyar konzervatizmushoz is egyfajta szerencsésen ötvözőtt úri-polgári osztályra volt/van szükség, amely – így az ellenvetés – a történelem viharában vagy nem alakult ki, vagy csak 'torz' módon, vagy elégtelen számban, vagy újra és újra elnyomva és tartósan frusztrálva.⁷

Ezek nyomós megfontolások. Könnyen lehetséges, hogy valóban nincs magyar konzervatív hagyomány, legföljebb töredezett és egymással minimális kapcsolatban lévő konzervatív törekvések, kísérletezések, útkeresések. Ám éppen az ilyen szakadozott vagy inkább foltvarrásra emlékeztető hagyománnyal rendelkező politikai közösségek történetében fontos, hogy az adott politikai világnézet – esetünkben a konzervatizmus – civilizációs szinten viszonylag jól körülírt és meghatározott politikai filozófiai tartalommal rendelkezik, így megvan az a külső mérce, amelynek segítségével mégis rekonstruálható egy kétségkívül részben fiktív, de azért nem kizárólag aktuális politikai gyakorlati (táborképző) funkciót betöltő hagyomány. A módszer hasonlít a más *tudományterületeken* is alkalmazott *analógiához*. A régészet, a paleontológia és más, gyakran forráshiánnyal küzdő tudomány olykor kénytelen a közvetlen forrásokat analóg forrásokkal pótolni, azaz föltételezni, hogy ami hiányzik, olyasmis lehetett, ami másutt megvan. Ez nem teljesen önkényes eljárás, mivel megvitatható indokokra és érvekre hivatkozik, de persze bizonytalanabb és esetlegesebb, az ellenérvekre érzékenyebb következtetéseket tud csak alátámasztani. Nem kizárt tehát, hogy hasonló pótlásos-analogikus módszerrel egy szükségképpen még stilizáltabb és fiktívebb (hiszen ami a régésznek hiányzik, az a valóságban egykor ténylegesen is megvolt!), ám még mindig nem teljesen ideologikus ihletésű, hiszen civilizációs szempontból vitathatatlanul nyugatias rajzolatú politikai-társadalmi alapszerkezetre épülő magyar konzervatív hagyomány történetét meg lehetne írni.

A magából a konzervatizmusból fakadó másik ellenvetésre pedig a következő válasz adható. El kell ismerni, hogy a konzervatizmus valóban erősen kötődik a tisztán filozófiai érveken túlmenő érzelmi, beállítódásbeli, erkölcsbeli ('Sitten,' 'mores') tényezőkhöz, mégpedig nem pusztán individuális, hanem kollektív értelemben is. Vagyis a konzervatív politikai világnézetet nem elsősorban könyvek, kódexek és törvények, normaszövegek hordozzák, hanem valódi empirikus súlyt képviselő társadalmi rétegek. A magyar történelem ebből a szempontból valóban nem alakult kedvezően a konzervatizmus szempontjából (sem!). De azért, ahogy mondani szokták, alakulhatott volna még rosszabbul is. A korábban fölsorolt hátráltató, torzító, gátló tényezők részletezése nem tárgyam, csak azt jegyzem meg, hogy ezek meglétének, szerepének értékelése is a magyar politikai hagyomány legfontosabb témái közé tartozik. A megfelelő, biztos és biztosságot adó társadalmi súly hiánya teszi érthetővé, hogy a magyar konzervatizmus érzékelhetően radikálisabb alaptónusú, türelmetlenebb, társadalmibb beállítottságú, esztétikáját tekintve pedig drámaibb ízlésű mondjuk az angolénál, amely tendenciáját tekintve visszafogottabb, türelmesebb, spirituálisabb beállítottságú, elégikusabb

⁷ Ezek a jelzők természetesen politikai-ideológiai értelemben előítéletesek, de a társadalomtörténész tudományos értelemben talán indokoltan némileg nyakatekert (sajnos nyelvtanilag sem kifogástalan) és rabulisztikus megfogalmazása szinte provokálja az efféle értékítélet-kiegészítést: „Azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a köztisztviselői identitás a középosztályi lét polgári feltételeinek a hiányában nem teremthetett tényleges középosztályt; s legalább ennyire fontos annak elismerése is, hogy a polgári attribútumok (...) mellett képződő középosztály az *úri* és a *polgári* jelzővel illetett középrétegek ha talán nem is egyenrangú részvételével zajló folyamat közös eredménye.” (Gyáni Gábor: „Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban,” in Gyáni Gábor-Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete*, Budapest: Osiris, 2001, 289.o.)

és líraibb. (A spanyol vagy a francia konzervatizmus ebből a szempontból is inkább a magyarhoz hasonlít.) Ez a körülmény értelemszerűen megnehezíti a magyar konzervatív hagyomány leírásának, föltárásának feladatát, mivel kifinomult eszközökre van szükség ahhoz, hogy az éppen tárgyalt szöveg érvelésének konzervatív jellegétől el tudjuk különíteni a 'helyzetből' adódó, nem feltétlenül egyenesen anti-konzervatív, de a váteszi-prófétai hevület miatt gyakran radikális, programszerű és a gyakorlati politika nyelvére átfordítva éppen nem konzervatív benyomást keltő szövegvonulatot. Ez a probléma legkésőbb Széchenyi művei óta létezik és jól ismert; annak az államférfinek a művei óta, aki személyében is klasszikus illusztrációja annak a problémának, hogy milyen nehéz egy önmagában és filozófiailag érthető és követhető felfogásnak, megközelítésmódnak társadalmi súlyt adni úgy, hogy a gyakorlati politika számára is használható szemléletmód, szükség esetén politikai program is épülhessen rá.

Nem könnyű, sajátos nehézségekkel terhelt, de azért megoldható feladatnak tűnik tehát a magyar konzervatív hagyomány föltárása, föltéve, ha világos és jól azonosítható politikai filozófiai kiindulóponttal rendelkezünk. Ezek a fejtegetések azonban csak a lehetőséget mutathatták meg. Magát a feladatot többféleképpen is el lehet végezni. A konzervatizmus főntebb adott hozzávetőleges meghatározását kiindulópontnak véve egy monografikus igénytel megírt munkában meg lehetne kísérelni a modern magyar politikatörténet egyes problémáinak konzervatív értelmezését, természetesen úgy, ahogyan azt a vélelmezett magyar konzervatív hagyomány előadja; ezek hiányában közelítő, helyettesítő, rokonmegoldásokat lehetne keresni. Ha ez a kísérlet sikeres, akkor körvonalazni lehetne azt a szövegkorpuszt és szerzői csoportot, amelyek és akik révén – szándékoltan paradox megfogalmazással – egy modern értelemben vett hagyományt kapnánk, vagyis egy autoritatív módon létező, azaz önmagát tekintélynek állító, de érvelő, ésszerűen vitatható politikai világnézeti pozíciót. Ez természetesen lazán szótt és semmiképpen nem egyszer és mindenkorra lezárt pozíció lehet csupán, más hasonló pozícióknál is lazább és nyitottabb, éppen a konzervatizmus alapbeállítottságából és mondanivalójából adódóan.

Ilyen monografikus igényű munkára itt nem vállalkozhatom, ezért egy másik módszert követek. Egyetlen személy pályáját és írásait tartom szem előtt, de olyanét, aki tudatosan és a nyugati civilizációra állandóan figyelve volt konzervatív, közben pedig az újkori magyar történelmet és gondolkodástörténetet is igyekezett konzervatív szemmel érteni és értelmezni. Azaz (i) bár nem volt politikai filozófus, de a konzervatizmus alapvető fölismeréseit és hangsúlyait ismerte és több ponton is továbbgondolta; (ii) maga is fölismerte, hogy ezek az gondolatok és hangsúlyok nem csupán filozófiai művekben jelentkezhettek, tehát más szövegek és más szerzők felé is tudatosan fordult; (iii) így maga is példát mutat arra, hogy a konzervatív hagyományt általában, s a magyart konkrétan milyen módon érdemes megpróbálni rekonstruálni; (iv) végül pedig néhány konkrét elgondolkodtató észrevételt tesz a magyar konzervatizmus sajátosságaival kapcsolatban. Menczer Béla írásainak alapján tehát többféleképpen is gyümölcsözőnek ígérkező esettanulmányt vázolhatunk. Rövid életrajzi ismertető után először konzervatizmus-képét kívánom fölvázolni, személyekről és országokról írott esszéi, portréjai, illetve történelemfilozófiai írásai alapján, majd a magyar konzervatizmusról alkotott – virtuális – képét kívánom megrajzolni, hasonlóképpen tematikailag sokféle forrás bevonásával.

II. Menczer Béla konzervatizmusa

II.1. Életrajzi adatok

Menczer Béla gyakorlatilag ismeretlen a magyar politikatudomány, eszmetörténet, történelemtudomány, irodalomtudomány világában.⁸ Egy *Valóság*ban megjelent interjú,⁹ a Lee Congdontól a *Beszélő*ben közölt életút-ismertetést,¹⁰ valamint egy, a *Kommentár*ban újraközölt Szabad Európa Rádió-interjú¹¹ leszámítva tudtommal semmi nem olvasható tőle vagy róla az utóbbi harminc évben. Életének főbb szakaszait Congdon professzor jól összefoglalja, itt csak a legszükségesebbekre szorítokozom.

Menczer 1902-ben született, rövidnadrágos diákként már kapcsolatba került az egyébként rokon Jászi Oszkárhoz is kötődő Társadalomtudományi Társasággal, illetve a Galilei Körrel. A háború utáni felfordulás következtében is a Horthy-rezsimmel szemben Menczer erősen kritikus volt, szervezkedés miatt perbe fogták és többekkel együtt börtönbüntetésre ítélték, alig húsz éves korában. A büntetés után nem sokkal emigrált, csatlakozott a párizsi magyar emigrációhoz, Károlyi Mihály egyik közeli munkatársa lett, főleg az olasz emigrációval tartva a kapcsolatot, de Etiópia olasz annexiója után a száműzött etióp császár kíséretének több tagjával is közeli kapcsolatba került. Illyés Gyula egy ideig szobatársa volt, s Menczer József Attilának is igyekezett kapcsolatokat találni, sőt, fordította is a verseit.¹² 1929-ben a francia rendőrség is kiutasította. Párizsból Berlinbe ment. Itt is, ahogy addig, újságírásból, tudósításokból, elemzésekből tartotta fenn magát. Majd visszatért Párizsba, onnan pedig hamarosan Londonba, ahol végleg letelepedett. Itt elmélyültebb történelmi kutatómunkát is folytatott, főként a XIX. század történelme érdekelte. A háború kitörése után pedig jelentkezett De Gaulle hadseregébe.¹³ Három évet töltött katonaként Afrikában,¹⁴ malária miatt szerelték le, onnan kezdve De Gaulle egyik sajtóosztályát vezette. A háború idején katolizált. A háború után a BBC-nél dolgozott, afféle szabadúszó újságíróként, Kelet-Európa-szakértőként fordult meg Európa több országában, s igen élénk kapcsolatokat tartott fenn az új magyar emigrációval is, rendszeresen publikált a magyar emigráns folyóiratokban, lapokban. Angolul, franciául, németül, olaszul és spanyolul folyékonyan beszélt és írt, sőt, arabul is tudott. Azon valóban kevés huszadik századi magyar értelmiségi közé tartozik, aki a legteljesebb biztonsággal mozgott az európai kultúra szinten minden területén, s jól kiismerte magát a francia, az olasz, a spanyol és az angol belpolitikában, írásai tematikai horizontja pedig a skandináv, a közép-európai és az orosz közéletet, szellemi hagyományokat is magába foglalja.

Menczer Bélát elsősorban újságírónak és műkedvelő, ismeretterjesztő történésznek kell neveznünk, ahogy Congdon is teszi, noha világos, hogy a húszas években politikai ambíciói is voltak; hogy írásai között találunk filozófiai és irodalomtörténeti esszéket; s hogy

⁸ Korábban behatóan foglalkoztam Kolnai Aurél gondolkodásával, filozófiai pályafutásával. Ennek során Menczer Béla neve többször is fölmerült. Menczer ihlette Kolnait önéletrajzának megírására, amely az angol eredeti után magyarul is megjelent már. Gyermekkori barátok voltak, bár útjaik később elváltak, de nem végérvényesen. Miután Menczer Angliában letelepedett, kapcsolataik felfrissültek, élénk levelezésbe kezdtek. Ez a levelezés, illetve amennyi ebből fennmaradt, része Menczer hagyatékának, s önmagában véve is rendkívül izgalmas és gondolatgazdag anyag. Elektronikus formában is rögzítettük.

⁹ Fodor Ilona: „Menczer Béla Párizsban” (interjú), *Valóság* 1975.10, 32-49. A szöveg nem élő beszélgetés alapján készült, hanem levelezés formájában, noha Párizsban és minden bizonnyal Budapesten személyesen is találkoztak. Az interjúnak a hagyatékban több kézírásos változata is van.

¹⁰ Lee Congdon: „Menczer Béla: egy konzervatív fejlődése,” *Magyar Filozófiai Szemle*, 1998.4-5-6.

¹¹ „Tökéletes jövőnk nincsenek” – interjú Menczer Bélával, *Kommentár* 2007.1, 40-50.

¹² Önéletrajzában Menczer úgy fogalmaz, hogy József Attila költészetét sem ismeretségük, sem a későbbiek során nem értékelte olyan nagyra, mint az irodalomtörténet.

¹³ Menczer nem az angol, hanem a francia hadsereget választotta – saját bevallása szerint Franciaországhoz szinte valóságos szerelem fűzte. Párizsról nagyon szép oldalak vannak az önéletrajzban.

¹⁴ A Szabad Francia Erők egyik első katonája volt, részt vett a sikertelen dakari vállalkozásban. Az első kudarc ellenére a gyarmatok hamarosan sorra álltak De Gaulle oldalára, a tervek szerint a líbiai brit haderő támogatására készültek föl Francia-Afrikából kiindulva. Menczer Szenegálban, Kamerunban, Gabonban, Csádban, Sierra Leonében állomásozott, tolmácsolt, őrzáratozott, de a líbiai hadjáratban már nem tudott résztvenni.

meg-megpróbálkozott drámaírással is. Megjelent művei között az ismeretterjesztő cikkeken, tanulmányokon kívül találunk néhány érdekes esszét, egy fontos, többször is kiadott eszmetörténeti válogatást, amelyhez Russell Kirk írt előszót,¹⁵ valamint egy magyar irodalomtörténetet is;¹⁶ és az *Encyclopedia Britannica* számos magyar vonatkozású szócikke is tőle származik. Nagyon sok írása kéziratban maradt. Ezek viszonylag jól csoportosíthatók, többségük a XIX. századi magyar, tágabb összefüggésben az általa „dunai”-nak nevezett történelemtől szól. A rendkívül terjedelmes hagyatékban több önéletrajzi írás is része, közöttük a legfontosabb a *Bread Far From My Cradle*, amelyet Menczer Budapesten remélt megjelentetni; valamint a több mint negyven füzetnyi, ugyancsak angol nyelvű útinapló és egyéb naplóanyag, amelyekből – szerencsére – saját maga készített egy kötetre való válogatást. Ez ugyan szintén nem jelent meg sehol, de forrásként jól használhatónak bizonyult.¹⁷

II.2. Világnézet-váltás

Menczer politikai világnézete radikális átalakuláson ment át a húszas és a negyvenes évek között. Mostani témánk szempontjából nem ez az átalakulás az érdekes,¹⁸ de feltétlenül szükséges, hogy észben tartsuk: olyan szerzőről van szó, aki fiatal korában, mondhatni, annak rendje és módja szerint radikális-szocialista nézeteket vallott, bár – s ezt fontos hozzáfűzni – a „jásziizmuson” soha nem lépett túl a kommunizmussal való gyakorlati vagy elvi kompromisszumkötésig. Jászi később is tekintély és mérce maradt számára, ámbar Menczer a negyvenes években igyekezett minél több konzervatív, monarchikus, sőt, katolikus vonást találni és azokat megerősíteni egykori mentorában (Londonban misékre is jártak), akit inkább prófétának (a valódi, ószövetségi értelemben vett prófétának), tehát spirituális vezetőnek, mint tudósnek vagy politikusnak tartott.¹⁹ Az olasz fasizmust, de még inkább a ’mussolinizmust’ mindvégig mélyen megvetette, s ezt a véleményét később sem változtatta meg. Úgy vált tehát konzervatívvá, hogy legfontosabb korábbi politikai nézetein voltaképpen nem kellett változtatnia. Az azonban mégis magyarázatra szorul, hogy mi segít valakit egy ilyen jelentős világnézet-váltást viszonylag gyorsan és tünetmentesen kiheverni.

A válasz egyik fele magának a konzervatizmusnak a természetében van, amit korábban ki is emeltem: az aktuális politikai-világnézeti helyzet igényeinek megfelelően egy konzervatív lehet liberális vagy szocialista is, abban az értelemben, hogy a legsürgetőbb teendő adott esetben lehet egy szabadságjog védelme vagy a szegénység elleni küzdelem. Menczer maga fogalmaz úgy, hogy „[k]onzervatív vagyok, ahol a kultúrjavak megőrzéséről,

¹⁵ *Tensions of Order and Freedom. Catholic Political Thought 1789-1848*, ed. B. Menczer, London, New Brunswick: Transactions Publishers, [1952], 1994.

¹⁶ B. Menczer: *A Commentary on Hungarian Literature*, Castrop-Rauxel: Amerikai Magyar Kiadó, 1956.

¹⁷ A *Bread Far From My Cradle* egy példánya a Petőfi Irodalmi Múzeumban van, egy másik az MTA Kézirattárában. A megjelenésből nem lett semmi, aminek Hajdú Tibor szóbeli közlése szerint nem voltak ideológiai okai. Az önéletrajz elsősorban Menczer különböző személyekkel való találkozásait veszi számba, illetve életének főbb eseményeiről 1947-ig számol be. Mélyebb, filozófiaiabb érdekessége kevés van. A naplóból készített, s filozófiai eszme-futtatásokat tartalmazó kötet tervezett címe *Harvest and Waste* (Ms 5895/76). – E naplók, valamint a szintén hatalmas méretű levelezés kivételével a hagyatékot az OTKA támogatásával elektronikus formában is rögzítettük, illetve többféle szempontból katalogizáltuk. Az MTA Kézirattárában mindez hozzáférhető.

¹⁸ A hagyatékban található írások zöme már a váltás utáni korszak terméke, így magát a világnézeti váltást kevésbé lehet dokumentálni; illetve Menczer korábbi szövegei között csak nagyon kevés elméleti jellegű írás található, azaz korábbi világnézeti felfogásának részleteit nem tudjuk kibontani.

¹⁹ Menczer szerint nem véletlen az sem, hogy Ady, aki életvitelét tekintve az ellentéte volt Jászinak, a puritán aszkétának, mégis őt tartotta lelki rokonának: „Ady éppen vele, a bornemissza, puritán életmódú, még kávéházba is alig járó Jászi Oszkárrel kívánta ’siratni a magyar siratnivalókat’...” („Jászi Oszkár és a két forradalom,” *Katolikus Szemle*, 1969.2, 111-20, 115.)

az elért szellemi és lelki eredmények fenntartásáról van szó, dühödten és radikálisan liberális, amikor a lelkiismeret szabadságát kell védeni, amint kellett a fasizmus és a náciizmus éveiben, szocialista *ma* is, ha ez nem jelent mást, mint a lehetőség szerinti általános népjólét kívánását s előmozdítását” (eredeti kiemelés).²⁰ A konzervatizmus kisebb elvi fegyelmet kíván és vár el, mint sok más politikai világnézet; ez tehát a válasz egyik fele.

A másik fele Menczer esetében minden bizonnyal a vallásban, egészen pontosan a katolicizmusban rejlik. Mélyebb lélektani eseménysorok (megtérés, betegség – küzdelem a maláriával valahol Csádban, Kamerunban)²¹ ismertetése nem tartozik ide, írásai, levelei alapján annyi bizonyos, hogy Menczer számára a katolikus hit a jó és a rossz kompromisszummentes szétválasztását; ugyanakkor a moralitás nem öncélú ünneplését, hanem tágabb, spirituális-teológiai, providenciális távlatba helyezését jelenti, ami egy történész számára nagyon fontos támpont lehet; továbbá a történelmi, aktuálisan vörös és barna gonosszal való egyedül hatékony, mivel autoritativ szembeszegülés garanciáját adja; végül pedig a nemzeti eretnkségekkel szemben egyedül szembeszállni tudó politikai imperializmus, azaz a birodalmi elv legfőbb igazolását nyújtja. Menczer számára a politikai konzervatizmus gyökere a katolicizmus. Erre további bizonyíték, hogy írásainak számos főhőse nem annyira a konzervatizmus mint klasszikus politikai világnézet kánonjának ismert szerzője, hanem az irodalom és az irodalomkritika figurái: H. de Balzac, B. D’Aureville, L. Veillot, L. Bloy és Donoso Cortes, mindannyian hangsúlyozottan katolikus szerzők, és pedig Menczer olvasatában a XIX. század katolikus megújulásának előkészítői, harcosai.²² Ugyanakkor olyan harcosai, akik közül többen maguk is konvertiták, többnyire a ’visszafordulás’ és nem a ’betérés’ értelmében, s akik számára a hit megélése a későbbiekben sem volt föltétlenül egyszerű. Erre az alábbiakban még visszatérek.

A politikai világnézet-váltás tehát a jelek szerint Menczer esetében nem okozott mély válságot, s talán ennek is tudható be, hogy későbbi évei során lényegében jöttányit sem változtatott konzervatív felfogásán. De a leginkább figyelemre méltó Menczerrel kapcsolatban az, hogy konzervatizmusa mennyire tudatosan vállalt és végiggondolt választás, helyesebben identitásvállalás, ami kiváltképpen akkor szembeötlő, ha arra gondolunk, hogy a negyvenes és a hetvenes évek között a politikai konzervatizmus nem volt kifejezetten divatos világnézet, s még kevésbé volt az a magyar emigráció köreiben, amelyet az

²⁰ *Tökéletes jövők nincsenek*, 50.

²¹ Önéletrajza szerint Menczert 1941-ben, Sierra Leone fővárosában, Freetown-ban keresztelte meg feltételesen egy bencés atya, egy bennszülött gyülekezetben (a ’feltételesség’ arra utal, hogy a református keresztelés valamilyen okból esetleg „nem volt érvényes” – nyilván arról van szó, hogy Menczernek semmiféle irata nem volt az egykori keresztelésről). Arról nem számol be, hogy ki volt a keresztapja. Kevés magányosabb döntése lehetett.

²² A politikai eszmetörténet természetesen ismeri és számon tartja a kontinentális konzervatizmus klasszikusai között de Bonald és de Maistre írásait, Friedrich Gentzről sem felejtkezve el, és értelemszerűen, a töméntelen explicit utalás és hivatkozás miatt nem hagyhatja figyelmen kívül kapcsolatukat a katolikus gondolkodói hagyományokkal. Ugyanakkor talán a kelletténél kevésbé érzékeny arra a szempontra, hogy ezeket a hagyományokat és az egyháziasságot a korábbinál komolyabban vevő szerzők nem egyszerűen a konzervatizmust gazdagították és látták el újabb érvekkel, hanem olyan szellemi megújulást is elindítottak, amelynek végeredménye az, amit ma „katolicizmusnak” hívunk. Ez ugyan nem azonos státusú fogalom a (politikai) konzervatizmussal, de hasonlít hozzá, főként abban, hogy túllép a szűkebb értelemben vett közjogi-államjogi problémák filozófiai értelmezésén, szemléletté, gondolkodási keretté válik, mindazonáltal nem lesz belőle teológia. Ez a megújulás Angliában éppúgy érzékelhető (elsősorban az Oxford Mozgalom történetében, John Henry Newman munkásságában), mint Franciaországban, az említett szerzőknél, vagy mint Ausztriában, főként Bécsben (lásd a redemptorista atyákat, Hofbauer Szt. Kelemen és körét, benne számos főúri, többek között a Széchenyi-családdal, valamint Friedrich Schlegel gondolkodását). Menczer legmaradandóbb teljesítménye éppen ennek a fejleménynek a rögzítése és dokumentálása, amelynek talán legszerencésebb és legtömörebb, általa többször is idézett, D’Aureville-től származó aforisztikus összefoglalása az a megállapítás, hogy de Bonald, de Maistre és Donoso Cortes „a három laikus egyházatya.” Nem teológus, nem szent – hanem egyházatya.

antikommunizmus ugyan nagyrészt összekötött, de ezt önmagában természetesen nem lehet konzervatizmusnak nevezni. S így bár Menczert semmiképpen sem tarthatjuk 'többnek,' mint történész-újságírónak, egyfelől konzervatizmus-tudatossága, másfelől a konzervatív felfogás, gondolkodásmód forrásainak kibővítésére vonatkozó kísérletei miatt, s ezek révén a magyar konzervatív hagyomány föltárására tett javaslatai miatt jelentősége mégis tagadhatatlan.

II.3. Személyes portrék

Menczer egyik legkedvesebb műfaja a portrérajzolás volt. A legtöbb ilyen esszéjét a *Dublin Review* közölte, de máshol is található hasonló jellegű írása, amelyeknek gyakran több rövidebb verziója is létezik. Portréi egy-egy számára fontos személyiség gondolkodásának főbb elemeit, aspektusait mutatják be, mivel azonban nem tudományos kutatómunka eredményei, hanem a szerző számára fontos kiemelésekből, hangsúlyokból, tendenciákból összeálló arcképek, ezért ezek inkább olyan esszék, amelyekből nemcsak Menczer világképe és konzervatizmusa, hanem személyes élettörténetének egyes fordulatai és hangsúlyai is kiderülnek.

Menczer számára a társadalomtudós példaképe vitathatlanul *Frédéric Le Play* volt,²³ a XIX. század francia szociológiájának egyik megteremtője, a párizsi világkiállítás főrendezője, akiben mindenekelőtt az empirikus megközelítés komolyan vételét (Le Play valóban végigutazta egész Európát, benne Magyarországot, Erdélyt is), s a korban divatos, főleg a marxizmusra jellemző preconcepciós tudomány elutasítását, a politikai-közjogi kérdések helyett a társadalmi viszonyokra való koncentrációt értékelte. Le Play megközelítésének konzervatív elemeit Menczer szerint az élő és ható szokások, tradíciók, erkölcsök iránti kitüntetett figyelem, valamint a családnak mint társadalmi alapegységnek a kiemelése adja. Ebben De Bonald nézeteinek folytatását is látja, sőt, ezt a viszonylag apolitikus, de társadalmi kérdések iránt élénk érdeklődést tanúsító attitűdöt Balzac regényeiben is tetten éri, s ezeket egybefogva egy eredeti XIX. századi konzervatizmus-értelmezés kereteit is megjelöli.²⁴ A Le Play-féle szociológiával kapcsolatban hangsúlyozottan jegyzi meg azt is, hogy az, a korszellemmel szembefordulva, az antiutópikus, forradalom- és egalitarizmusellenes szemléletet is meggyőzően képviseli.

Barbey D'Aurevilly nevét már említettem. Őt Menczer kiváltképpen kedvelte, föltehetően valamiféle lelki és hivatásbeli rokonság okán is. D'Aurevilly a XIX. századi francia irodalomkritika fontos alakja, idős korára kérlelhetetlenül katolikus, ugyanakkor színvonalas és értő kritikus, Baudelaire egyik első méltányolója (ez persze nem csodálatot jelent – szerinte *A romlás virágai* után a költőnek két értelmes választása maradt: vagy elmegy gyónni, vagy öngyilkos lesz). D'Aurevilly-ben, a kor egyik legismertebb ekcentrikus gavallérjában és esztétájában Menczer azonban mindenekelőtt a *személyiséget* értékelte sokra, a drámai és lírai, személyes és elvi, művészi és morális elemek, az arisztokratikus ízlés és a forradalmi érzület kifinomult és hatásos ötvözetét, azt a szellemi és lelki egyensúlyt, ami Menczer szerint a francia szellem legszerencsésebb és legegységesebb terméke. Aligha tévedünk, ha ebben a kettősségre épített portréban Menczer saját arcképét is megsejthetjük, az antiburzsoá, technikai civilizáció-ellenes, mélyen arisztokratikus vagy inkább hierarchikus ízlés és érdeklődés és a XX. század elejének Magyarországon forradalmi-radikális irányban való tájékozódás rá is egyszerre volt jellemző. S ami vélhetően a hasonló sorsból adódóan különösen is mély hatást gyakorolt Menczerre, az az érett fejjel bekövetkező konverzió, a

²³ „Zeitlose Verfassung des Menschengeschlechts,” *Österreichische Akademische Blätter*, 1967.4, 62-7 és „Democracy and Scientific Progress,” in *Harvest and Waste*, 140-45..

²⁴ „Balzac. A Study of Religious Conviction,” *Dublin Review* 1950.1, 53-63.

maga bizarr módján, mert „a Rómába vezető utak között talán a legkevésbé szokványos az irodalmi dandyizmus útja.”²⁵

Menczer alapvetően bizalmatlanul tekintett a német világra, de nem volt kritikátlan frankofil sem. Mindazonáltal nagyon kevés olyan magyar szerző van, aki hozzá hasonló értő konzervatív szemmel látta és értékelt volna a francia szellemet. Az alábbi idézetből jól kitapintható az is, hogy Menczer állandóan európai összehasonlításokban gondolkodott:

D'Aurevilly nem győzte le ellenfeleit, a rossz ízlést, a hamis művészetet, a modorosságot, az intellektuális tisztátalanságot. Majdnem minden, amit kortársaiban utált, tovább terjedt, s még nagyobb arányokban, kilépve Franciaországból, ahol e hibáknak legalább az a jó oldala megvan, hogy franciák, francia erények eltűlései, mint például a szellemi világosság, ami olykor melankolikus beletörődéssé fajul. A kellemetlen dolgok precíz megfigyelése gyakran helyettesítette mások vonzóbb nemzeti hibáit, a németek felületes rajongását és éretlenségét, az angolok naivitását, optimizmusát és emocionalizmusát, az oroszok ösztönös és nyers brutalitását és gyerekes komolyságát. A hibák a jó tulajdonságok elkerülhetetlen velejárói és hátoldalai. Csodálatraméltó egy nemzeti irodalomban nemzetek fölötti kvalitásokat találni, groteszk viszont más nemzetek fogyatékoságait utánózni, ahogy a francia realista regény hibáit és a Baudelaire által tökéletes formában kifejezett méltóságteljes kétségbeesést még ma is a legtöbb irodalom utánózni igyekszik.

Flaubert és még Baudelaire is saját korszakuk szerzői. De a kárhozatba vezető brutalitás Rabelais-nél; a becsület és az alázat konfliktusa Corneille-nél; az érzelem és a kötelesség konfliktusa Racine-nál; Isten féltelme Pascalnál és Isten dicsősége Bossuet-nél; az őszinteség és a becsületes ész diadala Molière-nél; Balzac elképzelt társadalmának teokratikus törvényei és az önzés evilági tisztítótüze; de Maistre történelmi és társadalmi töprengéseinek bája és csillogása; a valódi nemes érzés Chateaubriand legjobb írásaiban; a hűség és kitartás megdicsőülése Victor Hugo legszebb lapjain; a vidám alázatosság és mosolygó szeretet Péguy-nél – mindez örök időkre szól és bennük Franciaország is örökké élni fog.²⁶

D'Aurevillyben Menczer ezt, az örök 'francia értékek' világának legjobb ismerőjét látta és tisztelte. A kritikus – legyen akár konzervatív – foglalkozása végső soron veszélyes, mivel állandóan kiteszi őt a tagadás szelleme kísértéseinek. Csak egy dolog vértézheti föl ellene, ez pedig az igazság, a valódi értékek igenlése, teljes szívvel és teljes lélekkel. Ezért nincs és nem is lehet Menczer szerint ép konzervatizmus igazság és hit nélkül.

A XIX. század katolikus-konzervatív megújulásának egyik kulcsfigurája Menczer szerint a spanyol *Donoso Cortes*, aki bizonyos értelemben a 'katolicizmus' fogalom megteremtője is.²⁷ Benne Menczer egy másik alteregót is láthatott, bár tőle eltérően Cortes arisztokrata és befolyásos politikus is volt, mégis, reflexiók módja hasonlított ahhoz, amit Menczer maga is művelt: lazán fűzött gondolatok, az idők jeleinek vizsgálata, az aktuális események prófétai távlatba való helyezése, egyfajta apokaliptikus providencializmus, azaz a hanyatlás és az isteni tervek sikerességébe vetett bizalom ötvözete hatja át az írásait. Cortes 1848-ban – Széchenyihez hasonlóan – a már elkezdődött Forradalom továbbvitelét és barbárság felé tett újabb lépést látta, sőt, érzékelte azt is, hogy a 'hivatalos' európai konzervatizmus fő bástyája és garanciája, Oroszország, valójában forradalmi és barbár erők hona. Cortes felfogásában a társadalom megelőzi a politikát, amin a közjogi-alkotmányos problémákat kell érteni, s amelyeknek az előtérbe helyezése szemében a kor liberalizmusának felületességét bizonyította. A mélyben már más erők működnek, olyanok, amelyek elemzésére a hagyományos politikai fogalmi eszközök elégtelenek.²⁸ Csak kellően kiművelt spirituális, sőt, teológiai gondolkodás révén lehet ezeket az erőket a maguk jelentőségében

²⁵ „Barbey D'Aurevilly,” *Dublin Review*, 1949.1, 1-22, 9.

²⁶ Uo., 19-20.

²⁷ „A Prophet of Europe's Disasters. Juan Donoso Cortes (1809-1853),” *Month*, CLXXXIII, 959 (1947), 269-79; „Metternich and Donoso Cortes,” *Dublin Review*, 1948.4, 19-51.

²⁸ Bár Tocqueville elemzéseire is hivatkozik, mégis alapos okkal föltételezhető, hogy Menczer számára a tulajdonképpen kiindulópontot Eötvös József munkáinak, elsősorban persze az *Uralkodó eszmék*-nek az áttanulmányozása jelentette, hiszen az a szabadság, egyenlőség és nacionalizmus, azaz a valódi történelemformáló szellemi erők összefüggéseit tárgyalja. Menczer konzervatív meggyőződésének formálásában Eötvös bizonyosan jelentős szerepet játszott. Lásd *Joseph Eötvös and Hungarian Liberalism, The Slavonic and East European Review*, XVII, 51 (1939):1-12. és „A liberal philosophy of social transitions. Baron J. Eötvös,” *Contemporary Review*, October 1963.

megérteni. A történelem nem osztályok vagy pártok, hanem jó és rossz, evilági és túlvilági nagyságra való törekvés harca. Ezt a harcot nem lehet parlamentáris keretek között megvívni. A politika hivatalos világa alatt vagy mögött olyan zsarnokság készülődik a szabadság örve alatt, amely minden korábbinál nagyobb veszélyt jelent a szabadságra, s amellyel csak a helyes autoritásnak van esélye szembeszállni. De ha Isten is úgy akarja – még annak sincs.

Menczer itt is igyekszik összekötni ezeket az elvont megállapításokat a XIX. század egyes nemzetközi politikai viszonyaival. Oroszország jövődéli gyászos szerepéről már idézte Cortest, de hangsúlyozza azt is, hogy a gonoszság kiteljesedéséhez az orosz birodalom mellett szükség volt egy másik hatékony politikai hatalomra, éspedig Poroszországra, amely a század első felében inkább Szentpétervár előretolt bástyája volt, semmint saját jogú klasszikus állam. Poroszország, írja Menczer más véleményeket is idézve, „több volt, mint állam: gondolkodási iskola volt, internátus, és egyfajta politiko-militáris szekta, egy olyan leigázott és kevert német-szláv lakosság fölött uralkodva, amely semmilyen értelemben nem volt része az államnak.”²⁹ Poroszország, a nemzeti gondolat egyik élharcosa, valójában és mélységesen nem nemzet-, hanem hatalomorientált ország, amihez képest Ausztria valódi nemzetekkel rendelkező, történetileg, földrajzilag és nemzetközi jogilag valóságos, reális politikai cselekvő. Poroszország az első elvont eszme, amely állami keretet ölt.

Természetesen nem nehéz ezekben a kijelentésekben az első világháború és következményei traumáját is észlelni, de kiváltképpen az 1870-es német-francia háború után egyre több embert riasztott az új Német Birodalomnak nemcsak a katonai-gazdasági ereje, hanem spirituális-morális tartalma, eszmeisége is. S bár az orosz-porosz szövetség nominálisan valóban a 'régí rend' helyreállítására szövetkezett 1815-ben, Menczer egyik fontos állítása, hogy ennek a szövetségnek csak a harmadik tagja, azaz Ausztria volt valóban konzervatív politikai célokat követő államnak nevezhető, az az Ausztria, amelynek külpolitikáját *Metternich* herceg irányította, minden lehetséges módon eltávolodva hivatalos szövetségeitől és közeledve Angliához. Ezért kerül Cortes és Metternich össze oly gyakran Menczer írásaiban. Menczer többször is megírta, hogy az agg Metternich brüsszeli házában milyen sok államférfi megfordult, akik közül azonban a herceg éppen Cortest tüntette ki különös figyelmével. De nem kritikátlanul. Mert az öreg államférfi, aki nem szerette a regényeket sem, mondván, hogy jobban érdekli a valódi, mint az elképzelt cselekvés, még ahhoz a konzervatív iskolához tartozott, akik már a megújuló, 'izmus'-sá izmosodó katolikus konzervatizmust is bizalmatlanul szemlélték. Metternich így ír:

Művével kapcsolatban egyetlen szóra szorítokom: ez a 'katolicizmus.' (...) Roppantul utálok ... ezeket az 'izmusokat,' amikor egy tulajdonságot vagy jogot kifejező fogalomhoz társítva látom őket. Véleményem szerint megzavarják azt a jelentést, amelyet eredetileg kifejeztek. Figyelje meg az alábbi fogalmakat: Isten, ráció, filozófia, érzés, alkotmány, társadalom, közösség (...) S figyelje, hogy mi történik, s hogy mennyire megváltozik a jelentés, mihelyst az 'izmus'-t hozzátesszük! Deizmus, racionalizmus, filozofizmus, szentimentalizmus, konstitucionalizmus, szocializmus és kommunizmus. Nem gondolja, hogy ezzel az egyszerű nyelvtani változtatással a jelentés teljesen megváltozik? (...) Ezt még más, a megzavarásnak jobban ellenálló szavakkal kapcsolatban is nehezen viselem, mint a 'király,' a 'monarchia,' a 'haza.' (...) Ugyanez a véleményem a 'katolicizmus'-t illetően is. A katolikus egyház olyan intézmény, amelyet világosan meg lehet határozni, s így az tökéletesen felfogható. A 'katolicizmus' terminusába azonban olyan személyek és dolgok is beleférnek, amelyek nem részei a katolikus egyháznak, vagy egészen másképpen katolikusak, mint ahogy a 'royalizmus'-ba is beleférnek a királyoknál és monarchiáknál többé vagy kevésbé royalisták. Az 'izmus'-ok megférnek a protestantizmussal, de nem a katolikus egyházzal; egészen más az alapjuk. A katolikus egyházé az autoritás elve, amely a hiten nyugszik; a protestantizmuséban csak az az érték, amelyet a személyes ítélet jóváhagyott, se több, se kevesebb. Mit gondol, az 'izmusok' kérdésében mi az értéke a gallikanizmusnak, amely a szakadás felé vezető út?"³⁰

Metternich megjegyzéseit Menczer továbbfejlesztette, sőt, ezt tekinthetjük saját konzervatizmusának, politikai felfogásának sarokpontjának is, amelyet több helyen is leszögez.

²⁹ *Metternich and Donoso Cortes*, 39.

³⁰ Uo., 27.

Egyik írásában a témát részletesebben is kifejti, hozzáfűzve, hogy az 'izmus'-ok gyakorta nem hogy mást, hanem egyenesen az ellenkezőjét jelentik annak, amire gyökük eredetileg vonatkozott.³¹ Így a szocializmus a társadalom tagadása, az állam igenlése; a 'liberalis' egyik alapjelentése a bőkezű adakozó, a valóságban inkább a takarékoságot és minimális segítségnyújtást jelenti, ráadásul a szabadságszeretetet, mely a másik alapjelentése, szintén súlyosan korlátozta; a radikalizmus a valódi, gyökeres változtatás esküdt ellensége; a kommunizmus pedig természetesen minden közösségiség ellenfele. A nacionalizmusban Menczer éppenséggel a nemzeti eszme tagadását látja, amennyiben „minden nacionalizmust azért hívtak így, mert tagadta nemzetét, mert letagadta múltjának javát, mert kitagadta magából a nemzet zömét.”³² Így azt is mondhatjuk, hogy a XIX. század 'hivatalos' politikai gondolkodásának jelentős része vagy felületes, vagy kifejezetten hamis; önmagukat (is) megtévesztő ideológusok sehová sem vezető iparkodása a valódi tétek megértésére. Az ideológiák pótlékok csupán, de persze totális célokkal, a teljes és fogyatékmentes megoldást kínálják. Ám mi sem lehet tévesebb, mint a 'minden' ígérete. „Akinek valamije van, az tudja azt is, hogy valamije hiányzik. Hogy másnak is van valamije, ami csak a másé lehet. A valamivel bírók között mindig lesz némi őszinte, lojális, kölcsönös elismerés. A nincstelenek mindent egymásra kennek. A mindent akarók kisémmizik egymást.”³³ A semmivel rendelkezés mint a szabadság felsőfoka a szentek különleges kiváltsága, de még ez is csak a valamivel rendelkezők világában jel. A emberek többsége számára a szeretet mint adás és áldozat elsősorban anyagi téren valósítható meg, ezért túlnyomó többségünk számára szükséges dolog a tulajdon, nem csak a szabadság, hanem a szabad adás és áldozatvállalás feltételeként.

Az ideológiák – az 'izmusok' – egyik legfőbb kára, hogy fölöttébb megnehezítik a jó kormányzást. A jó kormányzásnak két fontos feltétele van: tisztességes politikai elit vagy vezető³⁴ és az 'izmusok' és 'rendszerek' kerülése. „A kormányformák nem 'rendszerek'” – mondja Menczer –, „hanem történelmi okok és olykor véletlenek eredményei, mindenképpen csak átmeneti formák, amelyeket más formák előztek meg és más formák fognak követni. A konzervatív, a hagyományos politika nagy előnye, hogy az átmeneteket simává és könnyűvé teszi, a szükséges változtatásokat megrázkódtatások nélkül tudja végrehajtani.”³⁵ Ennek a megközelítésnek az eredménye a dunai Monarchia 1848-1914 közötti számos tárgyalásos 'rendszerváltása,' folyamatos alkalmazkodása a változó körülményekhez, amelynek erőszakos véget vetett a világháború. Szerencsésebb országok, mint Anglia, háromszáz éves *kormányzati* kontinuitással rendelkezik, dacára minden jelentős társadalmi, gazdasági, kulturális változásnak. A titok a jogfolytonosság, a tapasztalati, empirikus kormányzati filozófia, az 'izmusok' hiánya.

Minden 'izmus' mélyén az értelem kora újkori félreértése húzódik meg. A klasszikus racionalizmus még meg sem született, írja Menczer, de Morus Tamás *Utópiája* már rátapint gyógyíthatatlan hibájára. A vallást ésszerűtlensége, logikaellenessége miatt bírálók számára az *Utópia* akár kézikönyv gyanánt is forgatható, a természetes ész és erény boldog társadalmának alapjait ismerhetik meg belőle. Csakhogy az író éppen a címválasztással jelzi, hogy mit gondol erről a fölhasználási módról: azt, hogy tökéletes félreértés. A

³¹ Zenghy Mihály (Menczer Béla): „Politikai alapelvek I-IV.” A megjelenés helye Menczer önéletrajzának egy megjegyzése alapján minden valószínűség szerint a párizsi kiadású *Ahogy Lehet*; a hagyatékban található, Menczer feleségétől származó katalógus szerint a megjelenés ideje 1956.

³² *Politikai alapelvek II.* 4.

³³ Uo., 3.

³⁴ „Általában gyűlölöm a fasizmus szót s mint minden más 'izmust' azt elsősorban *ostobaságnak tartom*. Szívesebben nevezem Mussolinit gyilkosnak, útonállóknak, bandavezérnek, népbolondító demagógnak, kalandornak, mert az volt.” „Ötven év előtt. Substance of an interview given to Peter Halasz,” *Radio Free Europe, Hungarian Service*, 28 Oct. 1962 (Ms 5895/16: 4., eredeti kiemelés).

³⁵ Uo., 5.

racionalizmussal az a baj, hogy soha, sehol, semmi nem úgy működik, ahogyan elvileg működni kéne. S mivel a racionalisták minduntalan a valóság falába ütköznek, egyetlen megoldás marad számukra: a valóság félresöpése és egy új valóság megteremtése, amelynek legfőbb ambíciója, hogy a racionalizmusnak makacsul ellenálló értelmén bosszút álljon és belőle gúnyt űzzön. Erre a XX. század második felében – legalábbis Nyugaton – már nem a megvalósíthatatlan térbeli elkülönülés révén (erre keleten még egy gigantikus kísérlet történt), hanem a megvalósíthatóbbnak látszó időbeli ugrás, Utópia helyett az Ukrónia révén vállalkozunk:

Az Ukrónia semmisségébe való kívánczóságnak, a történelemből, az embersorsból való kiugorni akarásnak ma már jelei is mutatkoznak. Már vannak művészek, akik minden művészi cél ellenkezőjét tűzték ki célként maguk elé; nem az elvont eszmét alakítják eleven vízióvá, hanem a vízió elhomályosítását gyakorolják mint mesterséget, 'absztrakció' jogcíme vagy ürügye alatt. Az embersorsról, jellemről és lélekről semmit sem fejeznek ki és semmit sem képzelnek el, hanem ellenregényt és ellenszínművet írnak arról, hogy semmi sincs, ami kifejezhető, vagy ami elképzelhető. A formátlanságot, a nem rimelő költészetet, a módszertelen gondolkodást, az ütemtelen zenét, a cselekménytelen regényt és az eseménytelen színpadot, a képtelen festészetet és az alakatlan szobrászatot találta ki az utóbbi harminc-nyolcvan évben a Nyugat.³⁶

A felvilágosodás tévelygéseinek, az 'izmusok' iránti egyre nagyobb lelkesedésnek a keserű levét a XX. század emberének kellett meginnia. A tévelygések súlyossága és a büntetés rettenetessége miatt jeremiásokra volt szükség. Menczer ilyen Jeremiást látott *Karl Kraus*-ban, akit annak idején Bécsben élőben is látott-hallott, s akiben ismét egyfajta lelki és mesterségbeli rokont fedezett föl.

Minden prófétának kétféle hivatásos ellensége van, a hamis próféta és a vallási szkeptikus. Németföldön az előbbiek ősforrása Nietzsche, s talán még inkább a gnosztikus Stefan George.³⁷ Az utóbbiak közé sorolja Menczer Stefan Zweiget és a Mann-fivéereket, akiket középszerű és banális, ugyanakkor öntetszelgő, pózoló humanistáknak tart, minden valódi spirituális és morális súly nélkül. Karl Kraus célpontjai pontosan ezek voltak: a hübrisz szemérmetlen hirdetői és az önelégült értelmiségiek. Kraus nem filozófus, nem tudós vagy hivatásos művész, hanem mindenekelőtt személyiség, akiben költői, újságírói, filozófusi, drámaírói, színészi és moralista véna egyaránt volt, s akiben Menczer egészen biztosan hasonló sajátos ambivalenciát látott meg, mind D'Aurevillyben: a forradalmár és a konzervatív integráns ötvözetét. „Kraus vérmérséklete [mégis] inkább lírai. Gondolatait mindig a közvetlen, a konkrét, az élő személyes élmény inspirálta. Az elvont fogalmak, rendszerek, mint Bergson metafizikája (...), minden rendszeres filozófia, teológia vagy szociológia iránt közönyös maradt.”³⁸ Ez az attitűd persze igen kedvez az aforisztikus gúnynak, példaképp Menczer a következő megállapítást idézi tőle: a marxistáknak, szociáldemokratáknak, kommunistáknak és trockistáknak „mindig igazuk van, bár a gondolkodás és kifejezés lehető legalacsonyabb szintjén, amikor éppen egymást jellemzik.”³⁹

Kraus írásaiban, amelyek egyszemélyes lapjában, a *Die Fackel*-ben jelentek meg a kor különböző immorális viszonyai, majd a háború állandó tárgyak. Kraus ugyanakkor nem egyszerűen moralizál vagy prédikál, hanem igazságokat hirdet. Hirdeti például a nő, az érosz fontosságát – abban a korban és abban a társadalomban, amely demisztifikálja az éroszt (pszichoanalízis), s ezzel egyre kegyetlenebbül szolgáltatja ki a nőt a férfiösztönnek, majd ezen keresztül saját ösztöneinek is.⁴⁰ S bármilyen szokatlanul is hangzik, ez az igazság vallási,

³⁶ „Utópia és Ukrónia,” *Magyar Könyvbarátok*, 1960 október-december, 24-30, 28-29.

³⁷ De már Goethében is észlelte a német észjárás megbomlásának, kisiklásának előjeleit, ellentétbe állítva őt E.T.A. Hoffmannal, a haladásba vetett hit fonákságainak élesszemű megfigyelőjével, lásd „Enthusiastic Traveller.” *The Last Tale of Hoffman's Loves.*” *The Tablet*, 26th May, 1951, 416-17.

³⁸ „Karl Kraus and the Struggle Against the Modern Gnostics,” *Dublin Review*, 1950.4, 32-52, 36.

³⁹ Uo., 40.

⁴⁰ Menczer ezt a témát igen eredeti ötlettel az ideológiákkal is kapcsolatba hozza. „Az eszmék nők. Ha futó kalandod volt velük, amely önhibádból nem fejlődött tovább, emlékezz rájuk tisztelettel. Nevüket kerüld vagy csak célzásokban sejttesd. (...) Ha komoly és végleges fogadalmat tettél az eszmének, úgy magánéleted jogos

esztatologikus dimenziókat nyit meg. Mert az immoralis viszonyok 'természetessége' vagy társadalmi 'elfogadottsága' (és, sajnos, gyakran egyházi-klerikális jóváhagyása) mögött mindig téves, hibás vallásosság van: a gnoszticizmus, a manicheizmus, a realizmus és a materializmus, amelyek – s itt Menczer már főntebb is hivatkozott kedvenc gondolata jön elő – többnyire mint 'izmusok' az ellenkezőjét jelentik annak, amire utalnak. A gnózis nem tudás, a manicheizmus az igazi dialektika tagadása, a realizmus szüklátókörség, a materializmus pedig az anyagi valóság gyűlölete.

Az első világháború után Kraus még mindig tudott írni, *Az emberiség végnapjai* azonban a végső sikoly. 1933 után a próféta már csak egyet tehetett: hallgatott. A *Die Fackel* utolsó száma egy temetési emlékezésen kívül egyetlen ötsoros verset tartalmazott: „*Man frage nicht was all die Zeit ich machte / ich bleibe stumm und sage nicht warum. / Man träumt von einer Sonne, die lachte; / es geht vorbei, nachher war's einerlei. / Das Wort entschlief, als jene Welt erwachte.*”⁴¹

II.4. Országportrék

Menczer szenvedélyes utazó volt, ha részben kényszerűségből is (emigráció Bécsbe, száműzetés Párizsból, menekülés Londonba, háború Afrikában). Utazásairól készített naplói, ahogy főntebb jeleztem, kötetekre rúgnak. Ahogy a személyeket, úgy az országokat, népeket is előszeretettel festette meg esszéikben, útibeszámolóikban, hasonló eszközökkel, helyelkőzzel Cs. Szabó Lászlóra emlékeztető módon. A francia szellemről írott néhány gondolatát a főntiekben már idéztem. Rokonszenve azonban elsősorban kulturális-spirituális karakterjegyeknek szólt, ahogyan azok egyes nagy jellemekben és művészekben jelentkeztek, s kevésbé a francia történelemnek, kevésbé az országnak. Ezzel szemben inkább az utóbbi jellemző Menczernek a spanyol és a magyar történelem és szellemi hagyományok iránti érdeklődésére. Az utóbbi természetes, bár élete egészét tekintve csak rövid ideig tartó közege volt számára, a spanyol világ viszont – akárcsak barátja, Kolnai Aurél számára – egyfajta választott, ám egyértelműen részben az egykori hazai közegegel való hasonlósága, részben pedig Donoso Cortes politikai miszticizmusa iránti rokonszenve miatt választott világ volt. Több utazást tett Spanyolországba, megtalálva a kapcsolatot azokkal a körökkel (pl. az Ateneo szabadegyetemmel, amelyen több előadást is tartott), amelyek hozzá hasonlóan nem-dogmatikus, nem-doktrinér gondolkodást képviseltek, s amelyek a rezsimmel szemben kritikusan, de bizonyos fokú türelemmel és jóindulattal viseltettek.⁴²

Menczert Spanyolországban is mindeneelőtt az éles, mégis egymást kiegészítő ellentétek vonzották: a szembetűnő szegénység (de nem emberalatti nyomor) és a hivalkodó (de nem dúskáló) gazdagság; a föl-főlesapó anarchia és a mélyen komolyan vett engedelmesség-kultusz; a szenvedély és a melankólia elegye. A spanyol „dél” nem annyira mediterrán, mint inkább afrikai, keleti, azaz Menczer felfogása szerint spirituálisan mélyebb

rejtése érdekében ne szólj az apró csalódásokról, amelyeket ő neked okozott, se a hű szolgálatokról, amelyeket te neki tettél. Bizonyos, hogy ő fog tovább élni és nem te. (...) Az Eszme soha nem tévesztendő össze az 'izmusokkal.' Az eszmék nők. Az izmusok hímnemben ragozandók.” (*Politikai alapelvek IV.*, 12-13).

⁴¹ Saját gyarló fordításomban: „*Ne kérdezzék, mostanság mit csinálók, / Hallgatok, s nem mondom meg, mi az ok. / Vidám, nevető Napról álmodok. / Elmúlt. S immár egyedül vagyok. / A szó meghalt, mikor az a nap fölvirradott.*”

⁴² A legfontosabb írások, a megjelenés sorrendjében: „Beyond the Pyrenees,” *Contemporary Review*, May 1950, 279-83; „Spain Revisited,” *Contemporary Review*, Oct. 1952, 210-14; „Spain Today,” *Contemporary Review*, Jan. 1953, 60-1; „Spain in 1954,” *Contemporary Review*, Jan. 1955, 11-15; „General Franco,” *Contemporary Review*, Aug. 1955, 129-30; „Spaniens Geist zwischen Revolution und Restauration,” *Wort und Wahrheit*, 1957 január, 27-38; „Spanischer Konservatismus,” in G-K. Kaltenbrunner (Hg.): *Rekonstruktion des Konservatismus*, Freiburg: Verlag Rombach, 1972, 291-310.

értelmet hordoz. A szegénység, írja másutt,⁴³ akárcsak a háború, végső soron „misztérium.” Éppen ezért nem kezelhető a ’probléma’ és a ’megoldás’ terminusaiban, azaz ellenáll minden politikai ’izmus’-nak is. A marxizmus osztályharcot csinál belőle, s ezzel technicizálja; ugyanakkor ez az eljárás is hordoz egy mélyebb történelmi-spirituális értelmet: a gyűlölet, a kapzsiság, az irigység és a megvetés erőinek ad hangot. A szegénység nem szüntethető meg, a gazdagság szemlélése és elfogadása pedig nemes emberi érzéseket is ébreszt és fenntart, a csodálatot, a lelkesedést, sőt, a szeretetet – nem véletlen, hogy a templom és a gazdagság minden evangéliumi szegénység-tanács ellenére is, s talán leglátványosabban éppen a szegény latin-spanyol földön, olyannyira szervesen összetartozik.

A másik vonzerő a spanyol fejlődés sajátos autochtonitása és kapcsolódása az európai történelemhez. Menczert mint történészt mindig is foglalkoztatta az egyes európai nemzetek és népek sajátos karaktere és ’értelme’ vagy spirituális küldetése, a spanyolokban az Unamuno által tragikusnak jellemzett életérzés hordozóit látta, amelynek szerinte a filozófus egy másik könyve, *A kereszténység agóniája* még pontosabb kifejezést ad (az agónia itt nem haláltusa, hanem sorsszerű szenvedés): Spanyolország hivatása a szenvedés, úgy, ahogyan azt Goya megfestette; filozófiája nem a kétellyel, hanem a hittel kezdődik; és – Menczer számára talán ez a legfontosabb – minden ideológia alapvetően idegen tőle (ezért nincs fasizmus, nincs korporatizmus, nincs komolyan vett falangizmus sem – csak jó vagy rossz kormányzás). Az autochtonitás mellett a spanyol történelem mégis valami különleges európai hivatást is betölt, ez pedig – ismét sajátos ellentétben a számos területen tagadhatatlan ’elmaradottsággal’ – lényegében a későbbi európai történelem megelőlegezése, elővételezése. Az első igazi világháború Menczer szerint a spanyol örökösödési háború volt; a felvilágosodás antiklerikalizmusa először itt (és Portugáliában) emelkedett állami politika rangjára; a napóleoni háborúban itt született meg a gerillaharc és a népi háború (Carl Schmitt, Cortes újra-fölfedezője a ’partizán’-ról külön politikaelméleti traktátust írt); Spanyolország az első európai kárvallottja a fölemelkedő amerikai nagyhatalomnak, jóval az első világháború előtt; és a II. világháború, amelyet Schmitt az első nemzetközi polgárháborúnak nevezett, szintén spanyol földön tartja a főpróbáját. Menczer remélte, hogy a spanyol történelem ugyanennek a történelmi logikának a folytatásaként jó példaul is szolgálhat majd Európa számára; Juan Carlos személyében pedig valóban olyan uralkodó váltotta Francót, akinek politikai nevelését legalábbis részben a Menczer által oly sokra tartott szellemi körök végezhették.

Ízig-vérig európai kultúrájú és érdeklődésű konzervatívként Menczer Európa spirituális, intellektuális és esztétikai metszetét is igyekezett megrajzolni. Ahogy némi szarkazmussal fogalmaz: „Az ősök talán már teljesen kimentek a divatból. A közelmúltig viszont túlzott idealizálásban volt részük. (...) Az arisztokratikus korszak ebből a szempontból szerény volt (...): egy udvari kamarásnak csak annyit kellett bizonyítania, hogy harminckét fölmenője [négy nemzedék] megkeresztelt és kitüntetésre érdemes személy volt, utóbb az jött divatba, hogy minden homályos és gyakorlatilag ismeretlen őstől elvárták, hogy csinos, szőke, kékszemű lett legyen.”⁴⁴ Viszont miért kéne átesni a ló túlsó oldalára és minden ősiséget nevetségessé tenni? „Az ősiséggel kapcsolatos félrevezető eszmék leküzdésének helyes útja a spirituális származtatás helyes elképzelésének rögzítése.”⁴⁵ Nincs ebben semmi misztika. Sőt, közhely, hogy az európai civilizációnak megvannak a maga forrásai: Róma, Athén és Jeruzsálem. Az etikai és a politikai génusz forrása Róma, az analitikus és a filozófiai génuszé Athén, a prófétai génuszé Jeruzsálem. Ezért „rendért és arányokért Rómához, bölcsességért és nagyságért Athénhoz, hitért és megnyugvásért Jeruzsálemhez fordulunk.”⁴⁶ A középkor már mást is látott: „Germanis Imperium, Italis sacerdotium, Gallis

⁴³ Marxism: True and False Prophecy, in *Harvest and Waste*, 83-96.

⁴⁴ „The Roman Ancestry of Europe.” *The Quarterly Review*, July 1957, 271-81, 271.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ The Vocation of Israel, in *Harvest and Waste*, 30-34.

studium, Anglis missio.”⁴⁷ Ezek már nemzeti erények és bűnök forrásai. A németek hivatása a birodalomépítés – bűnük Európa elnyomása. Az olaszoké a legtöbb szent – s ők töltik meg javarészt a *Pokol*-t is. A franciák a szellem letéteményesei – és elárulói. Az angolok hivatása a példaadás, törvények, intézmények és normák révén, s ebben rejlik bukásuk lehetősége is.

Ám dacára annak, hogy Európa gyökerei három Városban találhatóak, a nemzetek Európája mégis döntően római. Minden modern nemzeti karakter attól európai, hogy római őse van.⁴⁸ Az angolok őse Tacitus, a moralista portréfestő, az egyszerre távolságtartó, magánszférájában elrejtőző, ugyanakkor mélyen közéleti érdeklődésű, könyörtelen szatírája mellett is lojális gentleman. A német karakter római őse Horatius, a professzionális lelkesedő, a szerelemből filozófiát, a költészetből tudományt, a regényből értekezést csináló, alapvetően apolitikus alkat. A franciák számára Vergilius a minta. Ő a racionalista misztikus, a tragédiát elegánsan viselő, a szenvedélyeket kordába szorító, a jó ízlést mindenekfölé helyező költő. Az olaszok számára Menczer két őst is talál: Ovidiust és Cicerót. Egyik sem nagy gondolkodó, egyik sem szánt mélyen, egyik sem nagy tettekről híres, de mindketten nagy stiliszták, s kiváltképpen Cicero a becsület és a közéleti nagyság örök mintája. A hiszán föld szülötte Seneca, és Spanyolország mindig benne találja meg géniuszának foglalatát. A szenvedés, a lelki gyötrelmek és melankolikus vigasztalás, sőt, a Rómában máshol ismeretlen fokú spirituális mélység és tisztaság forrása. A dunamenti népek őse Marcus Aurelius, a sikertelenségre ítéltetett, s ezt minduntalan sejtő, ezért szkeptikus, melankolikus, elveit gyakorlatba átültetni képtelen császár, mély rokonságban Senecával: ilyen lehetett II. József, Metternich, Széchenyi vagy éppen Masaryk. Végül bár Julius Caesar is római, Menczer szerint ő mégsem Rómát, hanem a Hannibálban megvert, s így benne mégis győztes Keletet jeleníti meg. A Nyugat keresztény császárai közül cézárokká azok lettek, akiket a Kelet mélyebben érintett meg: Justinianus, Hohenstaufi Frigyes, V. Károly, II. Fülöp, s persze Napóleon. Ezt a panorámát végigtekintve válik világossá, mondja Menczer, hogy Oroszországban mi a különös: az, hogy nincs római őse. Csakhogy ettől nem válik keletté, ahogy a közfelfogás vélni hajlamos, hanem egy olyan romanizálás előtti görög világra hasonlít, amelyet perzsa, hindu és buddhista hatások alakítottak – azaz a kegyetlen pompa, az anarchizmus, a panteizmus. Mégis, Oroszország döntően a görög tragédiákból érthető meg. Minden nagy orosz regényben sikolyok, gyilkosságok és könnyek vannak. Az orosz zsarnokot nem megölik, hanem meggyilkolják. A gyilkos pedig nem a közösség ítéletét hajtja végre, hanem személyes bűnt követ el. Az orosz világ hősei nem szónokok, államférfiak, királyok, filozófusok, hanem küklopszok, szörnyek, jósok és megmagyarázhatatlan eredetű, ambíciójú és hivatású kalandorok. S ha a görög és a római világot egyetlen párhuzamba akarnánk állítani, akkor Homérosz és Vergilius lehetne az eposzi és epikus párhuzam. Az *Aeneis* főbb témái és egész szelleme protokeresztény. A kiűzetés, elvetettség és ígélet, a kötelességnek és kegyességnek a görögökénél tisztábban vallásos felfogása, az elhivatottság, a küldetés és az egyetemes érvényűség határozottan ószövetségi hasonlóságokat mutat,⁴⁹ de természetesen Vergilius eposza nem vallásalapító, hanem a legnagyobb hatású politikai, azaz birodalomalapító 'szent' szöveg.

II.4. Történelemfilozófia

Menczert műkedvelő, ismeretterjesztő történésznek neveztem, Congdont követve, s történelmi tárgyú megjelent cikkei alapján ezt a megjelölés helytálló. Mindazonáltal már a fentiekből is következik, hogy a valóban ismeretterjesztésre szorítókozó szövegek vagy szövegrészletek önmagukban nem meríthetik ki Menczer történészi munkásságát, hiszen érthetetlen volna, ha

⁴⁷ The Spiritual Destiny of the Nations, in *Harvest and Waste*, 49-52.

⁴⁸ *The Roman Ancestry of Europe*.

⁴⁹ Vergil, the Pagan prophet, in *Harvest and Waste*, 26-29.

éppen fő érdeklődési területéről hiányoznának a filozófiaibb igényű eszmefuttatások. S valóban, Jakob Burckhardt és Arnold Toynbee nevét gyakran említi is, többnyire olyan összefüggésben, amely a konzervatív szkepticizmus felfogásának felel meg: egyfelől a történelem gyakran ismétli magát, ennél fogva tanulmányozását nemcsak az absztrakt tudás növelése, hanem a gyakorlati hasznosság is indokoltá teszi; másfelől viszont a történelem minden ismétlődés ellenére sem ciklikus, nem megjósolható, törvényszerűségek megállapítására nem alkalmas. Inkább arról van szó, hogy az emberi természet egyes állandói újra és újra tetten érhetők a történelem eseményeiben, illetve ezek megértése az előbbieknél nélkül lehetetlen. Ezek az állandók nem az eszmék, ideológiák, de még csak nem is bizonyos fennkölt, bár gyakorlati-politikai célok vagy szándékok, jóval inkább a megmaradás és az alkalmazkodás ösztönei és készségei. Mindazonáltal – legalábbis az európai, helyesebben eurázsiai történelemben – Menczer néhány olyan jelenségre hívja föl a figyelmet, amelynek magyarázata viszont ezekkel az 'állandókkal' nem adható meg kielégítő mértékben.

Az egyik ilyen jelenség Menczer megfigyelései szerint a dél- és kelet-felé való orientálódás. A nyugati ('eurázsiai,' vagy mondjuk úgy, hogy a Kaukázustól nyugatra eső) történelem Kelet és Dél felé 'lejt.' Ezt nem csak a kezdetekből látjuk, amelyet a Biblia a maga Édenkertjével és a régészet a maga tudományos eszközeivel egyaránt ide helyez, hanem a későbbi szellemi és politikai mozgásirányokban is, ideértve még a XV. századi nyugati expanziót is, hiszen annak végső célja szintén Kelet volt. A XVI. századtól kezdve Kína egyre mélyebben ragadja meg az európai ember fantáziáját, divattá válik; a spanyol nagyhatalomban van valami kalifátus-jelleg; Napóleon Egyiptomban lesz Caesar; Viktória királynő a brit nagyhatalom csúcspontján már csak India császárnőjévé léphet elő; Oroszország bölcsője szintén a Fekete-tenger mellett ringott; s még a XX. század groteszk caesari allűrökkel fölcicomázott olasz, de még markánsabban német birodalma is a mesés (s melleleg: árja) Kelet felé gravitál: Oroszország a nyersanyag miatt fontos csupán, a valódi cél itt is Arábia és India, csak éppen oda Anglián keresztül vezet az út... A legotthonabb földi otthon után vágyakozunk, s ezt délen-keleten találjuk meg. A vallások szülőhelye is itt van: minden nagy vallás keleti – ex oriente lux –, s minden nagy vallás társadalom- és politikaformáló erő. Ezek az erők pedig minden időben birodalmi keretet kívántak. S az igazi birodalmak mindig természetes, logikus határok között éltek, természetes és érthető szimbólumok alatt: így lesz a kétféjű sas is egyszerre madár és jelkép, a nap mint forrás és a kelet-nyugat-gondolat egyszerű összegzése.⁵⁰

Menczer monarchista volt, minden porcikájában. Levelezéséből és kézírataiból is sugárzik egy olykor sznobizmusig elmenő előszeretettel a nemesi-arisztokratikus hagyományok iránt, gondosan számon tart előjogokat, címeket, családfákat és leszármazásokat, de ennél nyilvánvalóan többről van szó.⁵¹ A monarchiák s még inkább a monarchák bukása mindig sokkal emlékezetesebb, megrendítőbb, elgondolkodtatóbb, mint köztársaságok és köztársasági elnökök bukása, akár erőszakos halála (Róma talán az egyetlen kivétel). Ez nem személyfüggő: királyok és hercegek halála nem személyiségük nagysága vagy vonzereje okán tragikusabb másokénál, hanem azért, mert pozíciójuk, helyük az emberi képzeletben sokkal magasabban van, sokkal nemesebb értékekhez kötődik, mint a kormányzás bármely más figurájáé. Tulajdonképpen még a forradalmak és egyes forradalmárok értékét és nagyságát is kevésbé az eszme fennköltisége és az ideológia tisztasága adja meg, mint inkább a lázadó, a felkelő kapcsolódása a rend, a tekintély és a legitimitás értékeihez. Menczer nyilvánvalóan saját fiatal korának forradalmár-hőseire is gondol, akik közül többektől – ideértve Károlyi

⁵⁰ The Heavenly Jerusalem and Modern Imperialism; Ex Oriente Lux: Religions and Empires, mindkettő in *Harvest and Waste*, 40-45.

⁵¹ *Hazugságok és igazságok a Habsburg-Monarchiáról*, Ms 5895/28.

Mihályt is⁵² – nem tagad meg bizonyos rokonszenvet, általa is elismert összes hibáik ellenére sem.

A monarchikus-arisztokratikus berendezkedésnek számos gyakorlati előnye, haszna is van. Az Osztrák-Magyar Monarchiával kapcsolatban rámutat, hogy

Őrületség lett volna a címek és rangok eltörlése. A Monarchia miniszterei (...) nem loptak és nem üzletkedtek, mert hosszú és sikeres hivatali pályá után földbirtok-adomány várt rájuk, ami öregségükre elég volt. A fiuk báró vagy gróf volt; annak már nem kellett alulról kezdeni. A bárói vagy grófi cím reménye miatt a feleségük is lemondott az ékszerek és a prémbundák túlságos szaporításáról. A tiszt vagy a tanácsos keveset keresett, a takarmánykereskedő és a házügynök sokkal többet, de a tiszt vagy a tanácsos nejből báróné lett és leánya saját vidéki kastélyából mehetett férjhez. (...) Csak a szó szoros értelmében vett idióták (vagyis a progresszív demokrácia tudósai) érthetik annyira félre az emberi természetet, hogy ezt nem tudják és oly embertelenek, hogy ne kívánjanak némi részesedést a hatalomból és a dicsőségből a gyermekeknek és a nőknek is. (...) Kuebeck nem csalt, nem panamázott, nagy gazdasági tudásával nem privát bankot szolgált, hanem az államot, szerény fizetés mellett, de ezen az áron elérte azt, amit a gazdag üzletember nem érhetett el: Ferenc József jobbán ült az udvari fogadásokon.⁵³

De a rang (az igazi, tehát a monarchia által garantált rang!) nemcsak olyan alternatív jószág, amely a pénzt ellensúlyozhatva az anyagi korrupciót csökkentheti, hanem visszafoghatja a morális korrupciót is:

Amikor Schwarzenberg Frigyes herceg 1849-ben parancsot kapott, hogy állítsa haditörvényszék elé a lázadó magyar tiszteket, visszaküldte megbízatását Bécsbe: 'Ófelsége tudja, hogy én katona vagyok és nem hóhér, én a lázadókat a harctéren levertem, az ügy el van intézve.' (...) Schwarzenberg Frigyes herceg odadobhatta az erdélyi kormányzóságot és a vezérőrnagyi rangot, mert öbelőle kevesebb, mint Schwarzenberg Frigyes herceg, akkor sem lett. Valami szerény bürokrata a kezeit dörgölhette volna: 'Kérem, nekem parancsolnak, ha nem teljesítem a parancsot, elvesztem az állásomat!'⁵⁴

Soknemzetiségű birodalmak kormányzásánál további előnyökkel is számolhatunk:

Ezért volt az, hogy minden tartomány *nagyúri* kormányzót akart, nem bürokratát. És lehetőleg idegent! Galícia II. József alatt a magyar Erdődy-Pálffy grófot, mert az se lengyel, se rutén nem volt, vagy hasonló okból később a cseh Lobkowitz herceget. Csehország a magyar Forgách Antal grófot (...) Magyarországon főherceg nádort; az egyik mágnásklikkhez sem tartozhatott, egyikkel sem volt sógorságban. (...) Annak még az is meg volt tiltva, hogy a leányát a klikkek egyikébe adja férjhez! Horvát-Szlavóniába magyar gróf kellett, Haller Ferenc vagy Khuen-Héderváry Károly. Bukovinában jó volt az olasz születésű Habsburg-Estei Ferdinánd herceg: az nem volt se rutén, se oláh, de az oláh nyelvet mint olasz jól megtanulta.⁵⁵

A monarchiák a kulturális-művészi innováció számára is nélkülözhetetlenek. A forradalmi rezsimek ilyen szempontból vagy terméketlenek, vagy csak konszolidációjuk után képesek komolyabb szellemi alkotások számára háttérteret teremteni. Még a forradalmi ellentétek és a nagy politikai drámák is nyugodt és konszolidált, szabad környezetet igényelnek, amit csak szilárd hatalom tud biztosítani. A monarchia lehetővé teszi, hogy a politika viszonylag mellékes dolog legyen az emberek életében, s ezzel teszi őket valóban szabadabbá, legyen szó egyszerű polgárról vagy tudósról, művészeiről.⁵⁶

⁵² Menczer, aki Párizsban Károlyi mellett afféle titkári és az olasz emigrációval való összekötői funkciót töltött be, több írásban is igyekezett tisztázni Károlyi szerepét és hozzá fűződő személyes viszonyát. Lásd „*Koporsót jövök lezárni... Emlékbeszéd*”, Ms 5893/30. „*Károlyi Mihály és az októberi forradalom – ahogyan ma látom*,” Ms 5893/34. A magyar történelemnek erről a korszakáról is elég sok történészi és személyes ihletésű (ezek sajnos gyakran keverednek) írása van, az egyik legérdekesebb megjegyzése a Károlyi-kormány hadügyminiszterének, Linder Bélának a magyar történetírásban hírhedtté váló mondatát „nem akarok több katonát látni” egészíti ki a következőképpen: „a november 4-i beszédben a következő mondat úgy hangzott, hogy 'csak önként fegyvert fogó, a népi állammal szembeni kötelességük tudatában lévő polgárokat'” – azaz Linder (akit egyébként harctéri sebesülése miatt gyakorlatilag állandóan morfiumoztak, így egészségügyi szempontból aligha volt alkalmas miniszternek) nem lefegyverzésre, hanem új alapokon nyugvó hadsereg megszervezésére gondolt („Die ungarische Proletarierdiktatur von 1919,” Ms 5893/22: 15-16).

⁵³ *Hazugságok és igazságok a Habsburg-Monarchiáról*, 10.

⁵⁴ Uo., 11.

⁵⁵ Uo., 12.

⁵⁶ „The Fallacy of 'Progressive' Art,” in *Harvest and Waste*, 97-101.

S ha az utolsó igazi európai monarchiákra tekintünk, még valami föltűnhet: Közép-Európa hanyatlása a monarchiák hanyatlása. Amíg Poroszország, Oroszország és Ausztria álltak, addig azért álltak, mert monarchiák voltak. Ezzel pedig nevet viseltek, nemzetközi személyiségük volt, valódi akaratuk és fölismerhető arcuk. Miután megszűntek, helyükbe 'kérdések' és 'kategóriák' léptek, s olyan problémák, mint maga a 'közép-európaiság'.⁵⁷ Ez is absztrakt, mondvacsinált fogalom, csakúgy, mint a velejáró többi álprobléma, a fogalmak pontos határai (Közép-Kelet? Kelet-Közép? szimplán Közép? Lajta? Odera? Rajna? Duna?)⁵⁷

Miután ezek megszűntek, a sokkal alacsonyabbrendű és veszélyesebb nemzetállamok maradtak. Nem azért, mert a nemzeti eszme szükségképpen és lényegileg rossz volna. Menczer XIX. századi konzervatív szellemben gyakran bírálta ugyan a nacionalizmust, de nagyon fontos, a fenti gondolatokhoz illeszkedő érveket is talált mellette:

Korunk szellemi áramlatai közül a nacionalizmus áll a legközelebb az emberi dolgok személyes értelmezéséhez, s egyedül ez a tény meg is magyarázza erejét. Ez a legrövidebb út a személyes szabadsághoz, s a legszemélyesebb út az emberi szolidaritáshoz. Egy nemzet tagja jogot és kiváltságot vindikál magának. Tudatában van a múltnak, ezáltal megmenekül az elszigetelődéstől, amely az 'egyenlők' tömegében fenyegeti, mivel a személytelen egyenlőség – ahogy azt nap mint nap tapasztaljuk – csak szolgai és elnyomatásbeli egyenlőséget jelenthet. Minél személytelenebb törvényeket kíván a társadalom egy sápadt utópikus jövő kedvéért bevezetni, ahol az egyenlőség annyira teljes és személytelen lesz, hogy a semmiből induló összes ember bárki más helyébe léphet, aki mögött szintűgy nincs semmi, annál jobban fognak az emberek ragaszkodni a nemzetükhöz, az egyetlen megmaradt kiváltsághoz, hiszen ne feledjük, a történelem nagy részében a 'kiváltság' egyet jelentett a Szabadsággal.⁵⁸

Indeterminizmus, ám vele együtt a történelmi tanulságok nevelő-oktató szerepe; monarchizmus; a nemzeteszme mint a demokrácia ártalmas hatásainak hasznos korlátja; ugyanakkor a katolikus-római impériumeszme mint az európai civilizáció természetes és számos gyakorlati-kormányzati előnnyel járó politikai értelmezési kerete – nagyjából ezeket a szempontokat emelhetjük ki Menczer történelemfilozófiai eszmefuttatásaiból mint olyanokat, amelyek hézagmentesen illeszkednek ahhoz a konzervatív világnéphez, amely tehát nem elsősorban a filozófiai konzervatizmus érveiből építkezik (bár ezek egy részét is alkalmazza), hanem portrék és történelmi-politikai helyzetek elemzéséből. Ennek a megközelítésnek számos előnye mutatkozik meg akkor, amikor a már ismertetett okokból diffúzabb és hiányosabb magyar konzervatizmus fölvezetésére teszünk kísérletet Menczerrel és Menczer révén.

III. Magyar konzervatizmus

III.1. Irodalom

Már utaltam arra, hogy a spanyol világ Menczer számára egyfajta Magyarország-pótlékot jelentett, de talán ugyanannak a történelmi sorsnak valamivel szerencsésebb variációját is, tehát Menczer rokonszenvét nem pusztán nosztalgikus okok vezették. A Cortes-Metternich párhuzam elemzésénél közös konzervatív tájékozódási támpontokra is rámutattam, amelyeket Menczer a szűkebb magyar horizonton is igyekezett megtalálni. Többször visszatért rá, hogy a napóleoni háborúk és a spanyol ellenállás hatására a spanyol témák divatba jöttek Bécsben; a máig legnagyobb magyar tragédia, a *Bánk bán* egyik főszereplője, Melinda spanyol; s gyakorlatilag a minőségi magyar színjátszás is a spanyol klasszikus dráma (Calderón, Lope de Vega) fordításaival, előadásaival kezdődik. Márpedig a spanyolok mellett Menczer szerint

⁵⁷ „Der Niedergang des monarchistischen Europa,” *Neues Abendland*, 1958. 2, 127-42.

⁵⁸ „The Survival of Nations,” kideríthetetlen megjelenési hely (1945, 219-222), Ms 5895/72., 221.

Shakespeare drámáinak, kiváltképpen a politikai drámáknak (a *Julius Caesarnak*, amelyet Voltaire is döntő fontosságúnak tekintett, vagy a *Coriolanusnak*) fordításai – éppen a legnagyobbaktól: Vörösmartytól, Petőfitől és Aranytól – teremtik meg annak a lehetőségét, hogy a nemzet saját politikai hivatását, karakterét, sorskérdései szélességét és mélységét fölmérje, végiggondolja, s egyáltalán ehhez nyelvet találjon.⁵⁹ A dráma vagy más, az adott kor számára legtöbbet mondó műfaj (lásd az ókori eposzokat) tehát sokszor mélyebb és igazabb képet nyújt egy politikai közösség, egy nemzet politikai karakteréről, mint akárhány filozófiai értekezés, s így ezeknek a műveknek az ismerete alapvető fontosságú általában a helyes politika kialakítása és a konkrétan konzervatív válaszok kidolgozása szempontjából egyaránt.⁶⁰ Ezzel Menczer egyértelművé teszi, hogy felfogása szerint a magyar konzervatív hagyomány forrásait elsősorban az irodalomban kell keresnünk, másodsorban pedig az irodalom hőseiben, azokban a történelmi személyiségekben, akik részben maguk is irodalmi alkotók voltak, de részben és még inkább döntéshozók, politikai cselekvők. Bizonyos értelemben egy politikai közösség számára tulajdonképpen még előnyösebb is, ha a konzervatív pozíciót nem annyira filozófiai traktátusok, hanem irodalmi művek és történelmi jelentőségű politikai, közjogi döntések révén ismerheti meg, hiszen ezzel hitelesebb és meggyőzőbb, magasabb gyakorlatorientáló értéket képviselő, mégha kevésbé reflektált és filozófiailag kidolgozott képet alkothat róla.

Természetesen a magyar politikai karakter megértéséhez időben távolabbra kell nyúlnunk. A magyar irodalom történetének *Kommentárjában*⁶¹ Menczer elsősorban az ismeretterjesztés szempontjait tartotta szem előtt, de itt is észlelhető az az igyekezete, hogy ennek a feladatnak az elvégzéséhez is filozófiai támpontokat találjon. A korábbi időkből Zrínyi és Pázmány munkásságát emeli ki, mindkettőjük esetében az európai kitekintést és szellemi rokonságokat hangsúlyozva, elsősorban az itáliai kapcsolatokat. Zrínyi eposzának – akárcsak írójának mint történelmi szereplőnek – minden költői fogyatékosága mellett is sikerül minden eposz legfontosabb ismervét, a *nagyságot* megjelenítenie, amely rendszerint kulcsfontosságú egy nemzet politikai eszményvilága számára.

A XVIII. század utolsó harmadában jelentkezik az az újjászületés, amelyet Menczer kifejezetten a *kozopolita* Bécshez köt, a testőrírókhoz, akik a Monarchia diplomáciai szolgálatában szereztek európai látókört. Ezt a tényt a magyar irodalomtörténet többnyire ritkán és paradoxonként tudatosítja. Menczer viszont nem paradoxont, hanem egyenesen koherens kormányzati szándékot lát mögötte, amely a magyar történelemfelfogásban kiemelten szereplő, nyelvi értelemben föltétlenül magyarellenes jozefinizmust megelőző korszakban világosan fölismerhető, s lényege a magyar nyelv reformja, modernizálása, rendszerezése, mégpedig egyfelől kormányzati-adminisztrációs megfontolásokból, másfelől a 'népi monarchia' megteremtésének Menczer szerint Mária Teréziáig visszanyúló politikai elképzeléséből.⁶²

A magyar irodalmi nyelv azonban a kezdetektől fogva erősen kötődött a keleti vidékek népnyelvéhez (ideértve már Pázmányt is), s ebben bizonyos politikai ízlésbeli elemek is megjelenhettek. Ezért, s nem elsősorban irodalmi jelentősége miatt emeli ki Menczer egyfajta ellenpólusként Kisfaludy Sándort, a pannon vagy dunántúli érzület költőjét, akinek műveit

⁵⁹ Ezt a szempontot emeli ki az egyébként nem éppen konzervatív 'életmódú' August Strindberg értékelésénél is, akinek persze jól ismert katolikus, azaz 'reakciós' szimpátiái is voltak; de ennél fontosabb, hogy shakespeare-i ihletésre és igénnyel megalkotta a svéd királydráma-ciklusát, s ezzel fölvázolt egy nemzeti politikai gondolkodási keretet („The Royal Drama of Strindberg, *Dublin Review*, 1952.1.)

⁶⁰ Menczer arra is fölhívja a figyelmet, hogy a Shakespeare felé irányuló konzervatív érdeklődést a francia racionalizmus és a német „érzelgösségek és félhomályok” (Dessewffy József Kazinczy Ferencnek) iránti bizalmatlanság is táplálta. „Shakespeare és a magyar szellem,” *Katolikus Szemle*, 1962.2, 114-27, 119.

⁶¹ *A Commentary on Hungarian Literature.*

⁶² „Die ungarischen Konservativen I.,” *Österreichische Akademische Blätter*, 1963, 14-19; „Die ungarischen Konservativen III.,” 1964. 8-9-10, 107-12.

olvasva tanultak magyarul a Habsburgok is. Kisfaludyt szerencsére Vörösmarty személyében jóval nagyobb költő követte, s így a kelet és a nyugat közötti egyensúly kialakulhatott.

A magyar Nyugat epikureus, a Kelet sztoikus. A Nyugat aszkétává válhat, a Kelet moralistává és puritáná. A Nyugatnak érzéke van a romantikus tragédiához, a Kelet filozófiája melankolikus-rezignált, vagy kétségbeesetten lázadó. A Nyugatnak ősi egyházi zenéje van, remek ritmusokkal. A Kelet félázsiai ritmusában a monotonitás szomorú szépsége rejlik. Szerencsére sem a humor, sem a józan ész nem hiányzik egyik oldalon sem, de míg a dunántúli vagy pannon humor élénk és szellemes, a keleti nyers és olykor komor.⁶³

A korareformkor nyelvteremtését az érett reformkor típus- és mítoszteremtése követte. Katona drámájának más drámaköltészetben nem ismert új alakjai vannak, s ezt a típusteremtő erőt találjuk Vörösmartynál is (elsősorban a *Csongor és Tündében*), no meg a nemzeti mitológiát a *Zalán futásában*. Széchenyiben és Kossuthban pedig már az irodalmi karakterek valódi politikai jellemekké és szerepekké válnak, miközben mindketten a publicisztikai nyelv nagy mesterei is, elsősorban a romantikus életérzés ihletői és ihletettjei. A romantikát szenvedély- és érzéskultusza első látásra inkább a forradalmi politika háttérévé teszi, amit Kossuth személyisége illusztrálhat is,⁶⁴ de Menczer szerint mélyebb értelemben a romantika a nagyság kultusza is, márpedig valódi nagysághoz térbeli és időbeli távlatra van szükség, ezt pedig a katolicizmus és a történelmi jogú monarchizmus minden másnál biztosabban garantálja, s ezért marad Széchenyi megingathatatlanul katolikus, monarchista és legitimista.⁶⁵

Babits és vélhetően Szerb Antal elemzései nyomán Menczer Petőfiben is olyan költőt lát, aki sokkal ellentmondásosabb, mint a nemzeti közmegegyezés véli. Forradalmársága már nem csak antifeudális, hanem egyre inkább antiburzsoá, plebejus; azaz Petőfi nem csak, s talán nem is elsősorban a falu (vidék) nevében lázad, mint inkább az értelmiség nevében a szüklátókörű és egoista városi polgár ellen, de természetesen minden lehetséges módon a városhoz kötődve. Egyfelől polgár- (filiszter)-ellenesség, másfelől polgári értékrend (házasság, barátság, morális önfegyelem) – pontosan ez az a kettősség, amelyet Menczer korábban elemzett hőseiben is csodált.

Petőfihez képest Aranyban – itt is a látszat ellenére talán – jóval több a démoni elem. A dualizmus fénykora ugyanis egyúttal a Mikszáth és Krúdy írásaiban világirodalmi rangot kapó *homo werböcziánus* alkonya is. Azé az alaké, akiben Menczer – értékelésében a polgári radikális kritikával szembefordulva – a történelmi-jogászai szemlélet megtestesítőjét, és *ennyiben* konzervatív szempontból a modern ideologikus politika olyan ellensúlyát látta, amelynek éppen ez a vonása a hanyatlás ellenére is talán továbbörökíthető. Mindenesetre a hanyatlás mint történelmi fejlemény tagadhatatlan. Mikszáth humora és Krúdy elégikus hangvétele egyaránt ezt az alkonyt örökíti meg, amelyben az Arany János-i démonok jelenléte is egyre érezhetőbb. Az éjszaka pedig Adyval száll le, akiben a Jó és a Rossz örök harca egyszer és mindenkorra magyar témává is lett, s akiben a magyar lélek is a pokolra szállt.⁶⁶ Ady hatása a Jászi-körön keresztül Menczer számára pedig, tudjuk, személyes élmény is. Számára Adyban sem elsősorban az esztétikai teljesítmény, hanem az emberi és nemzeti sorskérdések minden másnál személyesebb megélése és rettenetes erejű kifejezése a fontos.

Széchenyi és Vörösmarty, a reformkor két teremtő és az alkotásban megnyugvást találó géniusza éppen katolikus gyökereik miatt nem tudtak felhőtlenül optimisták maradni,

⁶³ A *Commentary*, o. Menczer irodalomtörténet-felfogásában ez a dualitás természetesen nem különösebben eredeti.

⁶⁴ Annak ellenére, hogy Menczer nem rokonszenvez Kossuthal, s emigrációs tevékenységét is sikertelennek és komolytalannak ítéli, végső soron érdemül tudja be, hogy Kossuth sem a Mazzini-féle misztikus nacionalizmust, sem a marxí elméletet nem fogadja el, illetve ilyen szervezetekhez nem csatlakozik. „Stephan Szechenyi. Die Romantik in der Politik,” *Wort und Wahrheit*, 1960, VI-VII, 445-50.

⁶⁵ „Metternich und Szechenyi,” *Donauraum*, 1960.2, 78-86.

⁶⁶ Egy apró személyes megjegyzés: a hedonizmus és a pesszimizmus Ady-féle bizarr keveréke (szigorúan nem „sírva vigadás,” hanem „vigadva sírás”) háttorzongató pontossággal látszik reprodukálódni akárhány rendszerváltás utáni érték- és attitűdvizsgálatban mint magyar többségi magatartás.

mindketten kemény küzdelmet vívtak a démonokkal, azokkal az erőkkel, amelyek természete Nietzsche és Dosztojevszkij írásaiból érzékelhető a legpontosabban, s amelyek spanyol, francia és angol földön jobbra meg is tartották a katolikus teológiai és spirituális kontextust. A náluk kiegyensúlyozottabb Eötvösre végső soron ugyanez a kettősség, a sokrétű alkotói tevékenység⁶⁷ és a történelmi pesszimizmust jellemző.

Am éppen a magyar szellemtörténet bizonyítja, hogy a protestantizmus egykor oly erőteljes komorsága és pesszimizmusa sem halott. Kemény Zsigmond, Tisza István és Ady Endre ebben a mentalitásban és a rossz iránti érzékenységben egyaránt osztoznak.⁶⁸ Nem vitás, hogy hármójuk közül Ady a legerőteljesebben és a legteljesebben. Ő nem egyszerűen protestáns prédikátor, hanem zsidó próféta,⁶⁹ nietzscheánus antikeresztény, orosz szenvedés-filozófus, valamint katolikus bűnbánó és ördögűző. Ha nincs konzervatív szemlélet és felfogás a rossz, a gonoszság komolyan vétele nélkül, amit a XX. század más világnézetek számára is úgyszólván kötelezővé tesz, akkor nem lehet a magyar konzervatív hagyományt sem megírni vagy leírni Ady Endre kihagyásával, hangozzék ez bármilyen furcsán vagy botránykeltően is konzervatívok, liberálisok vagy szocialisták fülében. S ettől kezdve minden olyan művel és íróval, amely és aki a bűnt komolyan veszi, legyen az a gyakran egymással is szembenálló Móricz, Babits, Szabó Dezső és Kosztolányi, el kell tudnia számolni a konzervatív világnézetnek. Másrésztől éppen ez, tehát a pesszimizmus és a rosszra való állandó ráhangoltság teszi a konzervatizmust élő és folytonos hagyománnyá is.

A rossz, a gonoszság komolyan vétele persze önmagában még kevés egy fölismerhető politikai világnézet meghatározásához, s még kevésbé elégséges annak egy nemzeti közösségre jellemző változatának a körvonalazásához. A XX. század más irodalmi és filozófiai közösségeiben is bőséges anyagot találunk a hanyatlás, a válság, az 'közönséges' erkölcsi rosszon túlmenő spirituális gonoszság megértésére, vagy legalább leírására való törekvésre. Ezek Oroszországtól (Dosztojevszkij, Bergyajev) Németországon (Schopenhauer) és Franciaországon (Bernanos, Mauriac) át Amerikáig (főként a déli 'gótikus' szerzők) terjedő, egy egész civilizációt megrázó és elgondolkodtató hullámba illeszkednek. Mégis kijelölnek egy világos irányt és érzékenységet, amelynek részletezése és kidolgozása az egyes írásokban, művekben más és más hangsúlyokat emel ki a konzervatív hagyományból, így azt egyrészt konzervatizmusként, másrészt az adott politikai közösségben választható konzervatív pozícióként fölismerhetővé teszi. Így mégis lehetőség nyílik arra, hogy a konzervatizmus korábban megadott meghatározását, ahol erre mód van, jobban megközelítsük. Hadd hozzak egy példát, és peddig Kosztolányitól.

[Esti Kornél] arra a sivárnak, sőt egyenesen pogánynak tetsző következtetésre lyukadt ki, hogy mivel igazán jók ügyse lehetünk, legalább udvariassak legyünk. Ez az udvariassága pedig nem udvariaskodás volt, nem bók, nem üres fecsegés. Sokszor csak abban állott, hogy kellő pillanatban, észrevétlenül elhelyezzen egy közönyösnek látszó szót, melyet valaki kétségbeesetten várt tőle, mint életének igazolását. Ezt a legkülönb erénynek tartotta. Mindenesetre különbnek, mint az úgynevezett jószágot. A jószág folyton prédikál, meg akarja váltani az emberiséget, keneteskedik, máról holnapra csodát akar

⁶⁷ Széchenyi 'sokrétűsége' közismert, Vörösmartyé az irodalmi műfajok terén értendő (dráma, líra, epika), Eötvösét pedig a politikus, az író és a filozófus szerepének integrálása jelenti.

⁶⁸ Ennek ellenére Menczer Tiszát elsősorban liberálisnak tekinti, persze a XIX. századi értelemben véve. Ugyanakkor Metternichel hasonlítja össze, olyképpen, hogy mindkettőjük „liberalizmusát” a kortársak autoriter és reakciós politikának érzékelték, ami az előbbi értelemben igaz is volt: egy elmúlt vagy múltfélben lévő kor elvei iránti ragaszkodásuk okán tűnhettek maradinak, jóllehet ezek az elvek éppen nem doktrinér, hanem történelmi elvek voltak, amelyek jól kiegészíthetők vagy alkalmazhatók voltak (lettek volna?) az új körülmények között is. Így például mindkettőjüknek érdemeik vannak a gazdasági-társadalmi modernizációban, a politikai keretek rugalmas tágításában. Ha tetszik, ez a fajta szabadelvűség egyúttal a konzervatív politika lényege is. Lásd „Tisza István, Jászi és Metternich,” *Új Európa*, 1969 június, 11-14. és *Stephan Graf Tisza und seine Epoche*, Ms 5893/14.

⁶⁹ Főntebb jeleztem, hogy Menczer véleménye szerint Jászi és Ady szellemi rokonsága ebből érthető meg. Jászi emblemikus műve a *Magyar kálvária, magyar feltámadás* – lehetne „adysabb” címet adni egy történelmi esszének?

művelni, a tartalmával hivatkozik, a lényegét akarja bolygatni, de bizony legtöbbször csak kongó, tartalmatlan és merőben formai. Viszont ha az udvariasság merőben formainak rémlik is, belül, a mivoltában maga a tartalom, maga a lényeg. A jó szó, melyet még nem valósítottak meg, minden szűz lehetőséget magába zár, és több, mint a jó tett, melynek kimenetele kétes, hatása vitás. Általában a szó mindig több, mint a tett.⁷⁰

Ebben a részletben nem egyszerűen az udvariasság civilizációs teljesítménye áll – klasszikus konzervatív ízléssel tálalva – ellentétben az ideologikus moralitással, hanem igen finom áttétellel, de jól érzékelhető a gonoszsággal való szembenézés is. Azaz az udvariasság fölmagasztalása egyáltalán nem frivol, cinikus, szatirikus vagy érzelmileg enervált, rossz értelemben vett dandys reakció, hanem a rosszal való egyedül sikeresnek látszó szembeszállás keserves tapasztalatokból leszűrt 'elvé,' amely mögött éppúgy ott van a XVIII. század hite a civilizáció viszonylagos jobbító, erkölcs-csiszoló hatásában, mint a mikszáthi-krúdy-i magyar arisztokratizmus és a közép-európai, bécsi magascivilizációban tökélyre fejlesztett társas érintkezési szabályok értéke (ezekre még visszatérek).⁷¹ Így tehát a rossz elvont problémáját sokféle politikai-morális, esztétikai és spirituális támpont révén lehet részletezni és kezelni, s ezek segíthetnek kibontani egy robusztusabb konzervatív illetve magyar konzervatív pozíciót is.⁷²

III.2. Történelem

Menczer történelmi elmékedései, megjegyzései alapján az indeterminizmust, a monarchizmust, a birodalomelvűséget mint civilizációs keretet és a nemzeteszme óvatos, de határozott pozitív értékelését emeltem ki konzervativizmus-felfogásának fontos alkotóelemei gyanánt, részben már ott is közép-európai történelmi példákkal illusztrálva. Ezek a szempontok a magyar történelemre vonatkozó nézeteinek is egyértelmű irányt szabnak.

Ha például a magyar történetírás legkevésbé kurucos, inkább Szekfű Gyula tájékozódási irányát követő hagyományával hasonlítjuk össze Menczer felfogását, akkor még a legkonzervatívabbnak számító szekfűi megközelítéshez (talán *A három nemzedék*-hez) képest is jóval fenntartásnélkülbben habsburgiánusnak nevezhetjük. De ez az elnevezés voltaképpen nagyon félreérthető. Menczer minden sora egyértelműen az európai kontextusra, a geopolitikai szempontokra való tekintettel íródott, s ebből a távlatból nézve számára elsősorban nem Magyarország, hanem a 'dunai birodalom' volt érdekes. Az a birodalom, amelynek hosszú történelméhez és fejlődéséhez – ellentétben több más európai hataloméval – az európai civilizáció szempontjából szinte mindig az értékteremtés- és megőrzés, nem pedig a rombolás teljesítményei fűződtek. Ennek pedig Menczer felfogása szerint ahhoz a tényhez van köze, hogy – s ennyi, laza történelmi determinizmus mégis megengedhető – a 'közép'

⁷⁰ Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél* (Budapest: Magyar Könyvklub, 2002), 44-45.

⁷¹ Hasonló véleményen van ugyanezzel a novellával kapcsolatban Horkay Hörcher Ferenc is („Az udvariasság filozófiája,” *Új Forrás*, 1996.1.), egyrészt elutasítva vele kapcsolatban a nihilizmus és a kiábrándultság vádját, másrészt rámutatva az udvariasságnak az egész erkölcsi rendet igenlő és védő funkciójára, bár a rosszal, a gonosszal vívott küzdelemben mutatkozó értékét nem emeli ki.

⁷² A magyar konzervatív hagyomány értelmezésének problémáján töprengve Gyurgyák János hasonló következtetésekre látszik jutni. „De milyen tradíciókkal rendelkezik a magyar konzervativizmus (...)? A legfontosabb ellenvetést talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy nálunk a konzervativizmus mindig reakciós állapotkonzervativizmust jelentett, s nem angolszász típusú értékonzervativizmust. Ebben a megállapításban sok igazság van, az a feltételezés azonban hamis, hogy egy ilyen jellegű gondolkodás és mentalitás nálunk teljességgel hiányzott volna. Ha most el is tekintünk a besorolhatatlan, azaz az egészen sajátos és eredeti gondolkodású Széchenyi Istvántól (...), akkor is – a teljesség igénye nélkül – a forradalom után Kemény Zsigmondját, az *Álmok álmódójának* íróját, Asbóth Jánost, a *Szittál-e lassú mérgeket?* című versének megírása utáni tanulmányíró Babits Mihályt (...), a kiváló irodalomtörténészt, Horváth Jánost és Halász Gábort említhetjük (...) Mindenkinek, aki a magyar konzervativizmus nem létező voltáról vagy reménytelen helyzetéről értekezik, tudnia kell, hogy ilyen és ehhez hasonló értékeket szór ki a hajóból a tengerbe. Gyurgyák János: „A magyar konzervatív hagyomány,” *Népszabadság*, 2009. február 7.

ideája és ösztöne mindig is csillapítólag hatott a hódítás, az agresszió erői ellenében. Aki 'középen' van vagy hiszi önmagát, az nagyobb mértékben birtokolja a 'teljességet,' 'egészséget,' fogyatkozatlanságot; közelebb van mindenhez ahhoz képest, mint aki valamiért a 'szélen' érzi önmagát. Menczer a 'közép' távlatát, gondolatát az európai politikai (azaz tudatos) történelem kezdeteitől fontosnak gondolja.⁷³ Ehhez a fogalomhoz ugyanis az egyensúly fogalma kiváltképpen asszociálható, s ezzel együtt a dinamika fékezése, visszafogása, egyfajta konzervatív felfogásra való hajlam. Ugyanakkor geopolitikai értelemben a 'közép' tényleges, fizikai-földrajzi elhelyezkedése az egyensúly állandó fölborulása miatt folyton változik, a nagyobb veszély irányába húzódva, ami évezredes tendenciát tekintve annyit jelent, hogy Európa közepe, ahol a mindenkori római császári címet viselő uralkodó is székel, Nagy Károly idejétől fogva lassan, de folytonosan kelet felé mozgott, az arab veszély elmúltá után a török és az orosz veszély felé. A XVIII. században rögzül, s a XIX.-ben tudatosodik, hogy Európa új közepe a délnémet-osztrák-cseh-lengyel-magyar régió, államjogilag nagyjából, bár nem egészen a Habsburg-birodalom, amit Menczer előszeretettel nevez dunai monarchiának. Ezt a gondolatot nem csupán a metternichi külpolitika, hanem a magyar reformkor legjobbjainak külpolitikai tájékozódása is világosan tükrözi, akik tisztában voltak azzal, hogy pánszláv és a pángermán érzelmek és politikai erők között egyedül a dunai monarchia megerősítése lehet járható út (s amit Lengyelország bukása még jobban aláhúzott, s amit az első világháború után békeszerződések teljes kudarca végképp bebizonyított).⁷⁴ Itt a 'közép' összeurópai jelentősége regionális súlyt is nyer, azaz két fölemelkedő és agresszív hatalom közötti pozícióként is értelmezendő. Ebből a szempontból nézve a kiegyezésben újjászülető dunai monarchia jobb sorsra érdemes elrendezés volt. Menczer felfogásában tehát a magyar történelem szerves része az európai 'közép' történetének, s vele együtt a – mondjuk így – európai geopolitikai konzervatizmusnak.

A specifikus magyar történelemmel kapcsolatban Menczer legfontosabbnak látszó állítása az, hogy a magyar történelmi hagyomány lényegében imperialista (értsd: 'birodalmi'), gondoljon erről bármit is a XIX. század óta divatba jövő nemzeti ideológia.⁷⁵ Ez viszont nem elsősorban a geopolitikai realitásokból ered, noha ezek szerepe is jelentős, ahogy az Anjou-, Luxemburgi-, Jagello-, majd Habsburg-dinasztiák története bizonyítja; hanem belső építkezése és berendezkedése miatt. A koronaeszme ugyanezt fejezi ki, tehát éppen nem a misztikus-pogány elemek, hanem a nagyon is közjogi-társadalmi realitásoknak megfelelő, elsősorban a germán modellt követő egyeztető-békítő-integráló funkciója alapján mondhatjuk, hogy a magyar múlt egyrészt nem kivételes, másrészt viszont nagyon is fontos, igen távolba visszanyúló politikai hagyományok alapján érthető meg. Így Menczer felfogásában a XVI-XVII. századi Habsburg-ellenes mozgalmak a Rákóczi-felkelésig bezárólag a német protestantizmus által megerősített, de középkori alapokon nyugvó államszerkezeti modell, az impériumi modell szellemében elsősorban nem a nemzeti függetlenség, hanem a szokásjog és a hagyományos társadalmi-politikai hatalmi elrendezés védelmét célozták meg. Az erdélyi fejedelmek leginkább birodalmi hercegi státusra törekedtek (azaz a legkevésbé sem voltak 'németellenesek'). A XVIII. századtól megerősödő nem-magyar nemzeti mozgalmak is a

⁷³ „Hungary's place in European history,” *Modern Age* III.1 (1958-59), 66-80.

⁷⁴ Lásd pl. „Pan-Slav and Pan-German. A Parallel History of Ideas.” Ms 5894/26. A *Month* folyóirat számára.

⁷⁵ Itt is érzékelhető egy Szekfüénél is jóval 'radikálisabb' konzervatizmus. Menczer hagyatékában egyébként számtalan hosszabb kézirat van a magyar és általában a dunai történelemmel kapcsolatban, köztük könyvtervezetek és félig-meddig kidolgozott könyvek is, de ezek egyike sem jelent meg. A nagyobb terjedelmű anyagok az alábbiak: *Gondolatok a magyar múlttról*, Ms 5892/512; *The Rise and Fall of East-Central Europe*, Ms 5894/19; *Hungary and the Oriental Question 1683-1791*, Ms 5892/503; *The Danubian Monarchy and the Oriental Question. From the liberation of Hungary to the rise of the Balkan Nations*. Ms 5892/504; *The period of reprisals and of the Austrian attempt at centralisation 1849-1860*. Ms 5893/82.

'magyar' hagyományok által szentesített védő-kiegyenlítő szerep miatt fordultak nem elsősorban Bécs, hanem Szent István koronája felé. *Ebből a megközelítésből a Habsburg-birodalom történeti-funkcionális értelemben teljesen legitim utóda a középkori magyar imperializmusnak, legitimebb, mint a magát egyre szűkebb értelmezési tartományra szorító magyar nacionalista ideológia*, amely a XIX. században persze még liberális volt, de lényegében máig hatóan meghatározta a függetlenséget a magyar hagyománnyal azonosító történelemfilozófiát. Ebből következett a jól ismert paralizáló képlet, amelyben a függetlenség igényét a magyar politikai imperializmussal kellett volna összeegyeztetni, természetesen a siker minden reménye nélkül.

Menczer másik figyelemre méltó észrevétele a XVIII. század kétféle felvilágosodásának hangsúlyos megkülönböztetése. A potsdami és szentpétervári felvilágosodás ugyan igen nagynevű *filozófusokkal* büszkélkedhetett, ám a bécsi ennél jóval komolyabb és előremutatóbb eredményeket produkált, ha nem is a filozófia, hanem a társadalomtudományok (történetírás, nyelvészet, orientalisztika) és a művészet területein. Ahogy arról már szó volt, Bécs az egyik fő forrása a modern magyar nemzeti identitásnak, ám ez természetesen ugyanígy igaz az olasz és a balkáni népek-nemzetek modern identitásának is. Szemben az előbbi városokkal, de Párizssal is, Bécs a felvilágosodás kozmopolitizmusát jóval hitelesebben és mélyebben formáló erővel közvetíti. Ez az a bécsi kultúra, amely máig hatóan alakítja a Közép-Európában a társalgási, társadalmi érintkezési szabályokat (itt utalok vissza az udvariasság erényére), a városképeket, a templomokat. A barokk jobban figyel a nem, a kor, a rang és a nemzetiség különbségeire, így mélyebben előkészíti a talajt az igazi individualizmus számára, amely a romantikában kapja meg a modern kontúrjait, abban a romantikában, amelynek egyik legfontosabb forrása is itt van. Számos főúr saját személyében jeleníti meg a még a nemzeti identitások pluralizmusát is (Migazzi olasz, pártfogoltjai magyar, görög, német, szláv tudósok és művészek – Széchenyi István persze magyar, de Naplóját németül írja, anglofiliája közismert). Menczer szerint tehát a bécsi felvilágosodás (azaz nem reakció!) – amíg ereje tartott – jótékonyan korlátozta a francia felvilágosodás kártékony hatásait. Így a Habsburg-monarchia a maga imperialista (birodalomelvű) és népi-monarchikus elemeket ötvöző szemléletével; töretlenül megőrzött évezredes császári gyökereivel és a szintén hitelesen képviselt magyar középkori legitimitással; valamint többé-kevésbé ésszerűen kihasznált nagyhatalmi lehetőségeivel az I. világháborúig nem csupán nemzetközileg stabilizáló funkciójú és magasrendű civilizációs teljesítményt nyújtó, illetve ilyenekre ösztönző politikai alakulat volt, hanem egész karakterét tekintve döntő mértékben – s persze Menczer szerint kedvező értelemben – befolyásolta a közép-európai, benne a magyar konzervatív gondolkodást is. A Monarchia széthullása világtörténelmi tragédia volt, csak még nem akadt drámaírója.⁷⁶ Ebben természetesen külső és belső tényezők egyaránt szerepet játszottak: az utóbbival kapcsolatban Menczer a legkevésbé sem kíméli a magyar politikai elitet, annak dacára, hogy Tisza Istvánról jó véleménnyel van; s hogy a nemzeti eszmében – ahogy jeleztem – politikai értéket is lát. De a bécsi politikai elit sem kap jobb osztályzatot; s az ötvenes-hatvanas években Menczer több történészvitában is igyekezett a Monarchia széthullásáért elsősorban a magyar felet okoló osztrák álláspontot cáfolni.⁷⁷

III.3. A magyar konzervatizmus karaktere

Menczer számtalan különböző írásából, megjegyzéséből nagyjából tehát a következő kép rakható ki általában magyar politikai-spirituális karakterről. Mint a legtöbb európai nemzetnél, a vallási-teológiai háttér nálunk is történelmileg rendkívül fontos, újra és újra

⁷⁶ Menczer maga is „dunai drámának” nevezte a Monarchia XIX-XX. századi történetét, öt felvonásra osztva be.

⁷⁷ Kolnai Auréllal folytatott, közel kétszáz levélre rúgó levelezésében Menczer lassan-lassan meggyőzni látszik a „sobrizmust” (Kolnai kifejezése) eleinte igen élesen elítélő partnerét arról, hogy a letűnt Monarchiának még a magyar fele sem volt reménytelenül korrupt és szűklátókörű.

inspirációt adva a szekuláris-szenvedélyes politikai gondolkodás számára (lásd a rossz, a bűn, az áldozat, a szenvedés témáit), amelyet a hűvösebb történelmi-jogi-geopolitikai szemlélet egyensúlyoz ki. A tisztán filozófiai⁷⁸ vagy tudományos gyökerű⁷⁹ politikai világnézetek hatása és befolyása ezzel szemben korlátozott. Jóval nagyobb szerepe van a történelmi kulcsfiguráknak, mintateremtő személyiségeknek, s ezzel összefüggésben az irodalmi alkotásoknak, mint a filozófiai és tudományos ihletésű útkereséseknek. Ez viszont végső soron meglehetősen kongeniális a konzervatív világszemlélettel, így arra a következtetésre juthatunk, hogy az immár a nyugati, politikai filozófiai háttérrel is tisztában lévő konzervatív Menczer gondolkodásában a magyar politikai eszme- és szellemtörténetnek az alapstruktúrája, gerince félreismerhetetlenül konzervatív jelleget mutat, annak dacára, hogy magát a konzervatív jelzőt igen ritkán vállalta föl író, politikus, filozófus. Ezt a kétségkívül vitatható, ellentmondásos, de érvekkel alaposan alátámasztott konklúziót Menczer maga is megfogalmazta, bár ennél szűkebb, de azért így is szokatlanul tág 'szerzői halmazra' értelmezve: „A konzervatív életfelfogás messzemenően jellemezte a magyar irodalom legjavát az utóbbi százötven év során, még ott is, ahol oly szerzőkről, gondolkozókról és közéleti emberekről van szó, akik magukat radikális demokratáknak, vagy legalábbis liberálisoknak vallották.”⁸⁰

IV. Összegzés

Visszaüllesztve a magyar konzervatív hagyományról, gondolkodásmódról alkotott, bár sehol nem rendszerezett menczeri felfogást a konzervativizmus egészének miliőjébe azt emelem ki záróképpen, hogy a történelemről való töprengések s a belőlük levont gyakorlati-kormányzásfilozófiai tanulságok; a nemzetek-politikai közösségek sorsának civilizációs távlatba helyezése; a legfontosabb morális és nem morális civilizációs értékek személyes – politikusi és írói-művészi – teljesítmények révén történő védelme és gyarapítása együttesen egy olyan konzervativizmus-megközelítésnek teremt biztos alapot, amely nem kimondottan (politikai) filozófiai ihletésű, de a konzervatív politikai filozófiai 'elvekkel' összhangban áll, sőt, mivel hangsúlyozottan kerül a rájuk történő hivatkozást, voltaképpen hitelesebb; ráadásul befogadóbb, s így az emberi tudásformák több regiszterét képes megszólaltatni.

⁷⁸ A benthami-milli utilitarizmus, a kanti deontikus etika, a hegeli történelemszemlélet, a Rousseau-i, Descartes-i deizmus, stb.

⁷⁹ Idesorolhatók a történelemtudomány (marxizmus), a biológia (darwinizmus), a szociológia (utópikus eszmék) és a közgazdaság-tudomány (szabadpiaci nézetek), amelyek nagyon kevés eredeti magyar gondolatot ihlettek.

⁸⁰ *Tökéletes jövők nincsenek*, 45.